

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

Факультет філології й журналістики імені Михайла Стельмаха

Кафедра української мови

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему: **СЕМАНТИКО-СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИРАЖЕННЯ
КАТЕГОРІЇ ПОСЕСИВНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ
(НА МАТЕРІАЛАХ ТВОРІВ ВОЛОДИМИРА ЛИСА, МАРІЇ МАТІОС)**

Студентки 4 курсу групи УА

Освітньої програми Середня освіта. Українська мова і
література, англійська мова

Спеціальності 014.01 Середня освіта (Українська
мова і література)

Галузі знань 01 Освіта / Педагогіка

Ступеня вищої освіти бакалавра

Драпак Дар'ї Володимирівни

Науковий керівник: Кухар Н. І., доцент, кандидат
філологічних наук

Розширена шкала _____

Кількість балів: _____ оцінка ECTS _____

Голова комісії _____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

Члени комісії _____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

м. Вінниця-2020 рік

ПЛАН

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ГРАМАТИЧНА КАТЕГОРІЯ ПРИСВІЙНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	
1. 1. Лінгвістична природа посесивності.....	7
1. 2. Засоби вираження категорії присвійності.....	8
1. 3. Актуальні аспекти аналізу посесивних відношень у сучасній українській мові.....	19
РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КАТЕГОРІЇ ПРИСВІЙНОСТІ У ТВОРАХ ВОЛОДИМИРА ЛИСА І МАРІЇ МАТІУС	
2. 1. Реалізація посесивних відношень прикметниковими лексемами..	27
2. 2. Особливості вживання займенників із семою присвійності.....	37
2. 3. Іменники у формі родового відмінку як засіб передачі присвійної семантики.....	46
2. 4. Категорія посесивності у системі дієслівних форм.....	49
2. 5. Посесив у фразеологічних сполученнях та крилатих висловах...	50
2. 6. Аналіз результатів асоціативного експерименту.....	55
ВИСНОВКИ.....	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	72
ДОДАТОК.....	73

ВСТУП

Вивчення засобів посесивності, розкриття особливостей їх вживання у художніх текстах становить значний науковий інтерес з погляду на частотність. Засоби присвійності в художній літературі посідають особливе місце, тому що вони урізноманітнюють та збагачують емоційне та художнє зображення подій у творі, а також за їх допомогою можна яскраво змалювати події, героїв та відношення між ними.

Посесив, також його називають присвійним відмінком, присвійною формою – граматична форма, що виражає ідею володіння, приналежність об'єкта суб'єкту. Це не обов'язково належність або власність у вузькому сенсі, але й інші типи аналогічних їм відношень.

Часто посесив класифікується як відмінок, проте в багатьох мовах присвійність може виражати родовий відмінок, а присвійні форми виступати як розряди різних частин мови (в українській – присвійні прикметники, присвійні займенники). Хоча одним зі значень родового є присвійність, у багатьох мовах на відміну від присвійного він виконує й інші граматичні функції, що робить неможливим їх ототожнення.

В сучасному мовознавстві дослідження художньої мови творів – одне з найактуальніших питань, які привертають увагу лінгвістів багатоплановістю дослідження. Художній текст вивчається на матеріалі творів різноманітних жанрів художньої літератури, що характеризуються своєрідною структурно-композиційною й мовностилістичною організацією, яка впливає на процеси розуміння адресатом творчого задуму письменника. У нашій роботі досліджено мову творів Володимира Яковича Лиса та Марії Василівни Матіос.

Психологія і емоційний характер вчинків героїв Володимира Лиса неперевершені. Кожен раз відкриваючи книгу цього автора, читач має розуміти, що це буде не просто читання. Читач ніби стає учасником тих подій, співпереживає разом з героями, шукає відповіді на питання, і в кінці дивується, але отримує задоволення від прочитаного. Проза письменника

перестала бути «сухою» завдяки діалектним словам, ширшому використанню образів, прислів'їв, приказок. Письменник, чиє слово, поза сумнівом, майстерно має щастя і талант втілювати в своїх творах долю України і достукатись до серця кожного читача.

У професійному доробку Володимира Лиса на сьогодні нараховується біля десятка творів: «Айстри на зрубі» (1991), «І прибуде суддя» (2004), «Камінь посеред саду» (2005-2007), «Маска» (2012), «Острів Сильвестра» (2009), «Продавець долі» (2002), «Романа» (2001), «Графиня» (2010), «Століття Якова» (2010).

Творчість Марії Матіос, однієї з найпопулярніших сьогодні письменниць, постать якої певною мірою є харизматичною в сучасній українській літературі, становить неабиякий інтерес серед українських мовознавців. Її твори – глибоко філософічні, країноцентричні, наповнені трагічним світовідчуттям, звернені до історії та сьогодення нашого народу, до дослідження внутрішнього світу людини в різних ситуаціях, пов'язаних як із суспільним, так і особистим життям, у той же час більшість із них насичені еротизмом, містять у собі таємниці й загадки, написані вишуканою народною мовою.

Найбільшу популярність здобули її прозові твори: «Нація» (2001), «Життя коротке» (2001), «Бульварний роман» (2003), «Солодка Даруся» (2004), «Щоденник страченої» (2005, 2007), «Містер і місіс Ю в країні укрів» (2006), «Майже ніколи не навпаки» (2007), «Москалиця. Мама Мариця – дружина Христофора Колумба» (2008), «Чотири пори життя» (2009), «Вирвані сторінки з автобіографії» (2010), «Армагедон уже відбувся» (2011).

Мета дипломної роботи – схарактеризувати особливості використання засобів присвійності у прозі Володимира Лиса та Марії Матіос. Досягнення цієї мети передбачає реалізацію таких **завдань**:

- 1) розглянути теоретичні аспекти присвійності (посесивності) як граматичної категорії;
- 2) проаналізувати способи вияву категорії присвійності;

3) схарактеризувати мовні особливості творів Володимира Лиса та Марії Матіос;

4) дослідити використання засобів присвійності у прозі досліджуваних письменників;

5) провести асоціативний експеримент щодо використання мовцями засобів присвійності.

У процесі написання дипломної роботи використано такі методи: *спостереження, описовий, теоретичний аналіз наукових джерел, синтез, узагальнення, порівняння, асоціативний експеримент.*

Об'єкт нашої роботи – лексичні особливості мовної системи творів Володимира Лиса та Марії Матіос, *предметом* стали засоби посесивності у художніх текстах.

Матеріалами дослідження стали твори Володимира Лиса «Діва Млинища», «Із сонцем за плечима. Поліська мудрість Пелагеї», «Століття Якова» та Марії Матіос «Солодка Даруся» та «Щоденник страченої».

Багатоплановість об'єкта дослідження, а також особливості вживання категорії посесивності в сучасній українській літературі зумовлюють *актуальність* і необхідність подальшого дослідження цієї проблеми.

Практичне значення дослідження – зібраний і проаналізований матеріал може бути використаний для опису засобів присвійності у творчості Володимира Лиса та Марії Матіос; у викладанні мовознавчих дисциплін, зокрема лінгвістики художнього тексту, стилістики української мови, основ теорії комунікації, етнолінгвістики, лінгвокультурології, історії літературної мови, структурного аналізу тексту; подальших студій у галузі етнолінгвістики, лінгвокультурології, лінгвостилістики та лексикології української мови.

Апробація результатів дослідження. За матеріалами роботи виголошено доповіді на II Регіональній науково-практичній конференції «Українська дитяча література: здобутки й тенденції розвитку» та на II Всеукраїнській студентській заочній науковій конференції «Функціонування

мовних одиниць у художньому та масмедійному дискурсах» до 185-річчя НПУ імені М.П. Драгоманова. Також опубліковано статтю у збірнику «Філологічні студії» факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (2020 р.)

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновку, списку використаної літератури, списку використаних джерел, що нараховують 64 позиції та додатків. Роботу викладено на 73 сторінках друкованого тексту.

РОЗДІЛ І. ГРАМАТИЧНА КАТЕГОРІЯ ПРИСВІЙНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

1. 1. Лінгвістична природа посесивності

Велика українська енциклопедія трактує визначення посесивності як однієї з універсальних понятійних категорій мови, основне значення якої – визначення назви об'єкта через його відношення до певної особи або предмета.

Посесив, також **присвійний відмінок**, **присвійна форма** (лат. *casus possessivus*, від *possideo* – «маю», «посідаю», «присвоюю») – граматична форма, яка виражає ідею володіння, приналежність об'єкта суб'єкту. Це не обов'язково належність або власність у вузькому сенсі, але й інші типи аналогічних їм відношень.

Часто посесив трактується як відмінок, хоча в багатьох мовах присвійність може виражати родовий відмінок, а присвійні форми – це розряди різних частин мови (в українській – це присвійні прикметники, присвійні займенники). Хоча одним зі значень родового є присвійність, у багатьох мовах на відміну від присвійного він виконує й інші граматичні функції, що робить неможливим їх ототожнення.

Тлумачний словник української мови трактує присвійність як *«те, що виражає належність»*. А слово **«належний»** у словнику має кілька значень:

1) який є чия-небудь власністю, перебуває в чиямусь розпорядженні: *Я тепер день крізь день на роботі. Я не знаю, де час, **належний мені**, а де – колективу* (А. Хорунжий), *Богу **належне** все, адже Він все створив. Коли ти малюєш малюнок, він **належний** тобі. Або якщо ти змайструєш щось із дерева, паперу чи тканини – воно твоє, тому що ти його зробив. У Бога так само. Так як Він все створив, все **належне** Йому. Ось чому ми Бога ще називаємо Господом. Це слово означає, що Він є Царем і Власником всього, що Він створив. Бог створив усе, тому воно **належне** Йому* («Агенць» Джон Р. Кросс);

2) який має зв'язок із ким-, чим-небудь, стосунок до когось, чогось: *Я заїхав у відлюдне, належне до того повіту гірське село* (І. Франко), *Брат Ізоген – значний християнин, належний до кліру* (Леся Українка);

3) який належить, призначений кому-небудь: *Посилаю Вам належні гроші* (Леся Українка); *Юра притиснув носовичком в кишені двадцять три карбованці тридцять дві копійки, належні бабі* (Ю. Смолич).

Також досліджуваної нами теми стосується слово «власність». Тлумачний словник української мови подає нам два значення цього слова:

- 1) майно, належне кому-небудь;
- 2) належність чогось кому-, чому-небудь із правом розпоряджатися.

1. 2. Засоби вираження категорії присвійності

Присвійні прикметники виражають ознаку предмета за належністю його власникові, від назви якого вони утворені. Ці прикметники в українській мові утворюються від іменників – назв істот (осіб і тварин) – за допомогою суфіксів **-ов-, -ев- (-єв-)**: *братів* голос, *лікарів* халат, *Сергіїв* батько, *Ларисин* капелюшок, *Марійн* кошик, *соловейків* спів; *братова* книжка, *лікарева* порада, *Сергієва* мати, *Ларисина* доповідь, *Маріїна* рукавичка, *соловейкова* пісня; *братове* пальто, *лікареве* застереження, *Сергієве* поздоровлення, *Ларисине* оповідання, *Маріїне* доручення, *соловейкове* гніздо [4, с. 184].

Значення присвійних прикметників однотипні, всі вони виражають індивідуальну віднесеність предмета людині або тварині. Лише у випадку уособлення неживих предметів вживаються прикметники з присвійним значенням, похідні від назв неістот, наприклад: *А місяців* батько (його сонцем звуть) *саме люльку закурив* (П. Тичина) [46, с. 233].

Більшість мовознавців кваліфікують присвійні прикметники як окремий вид прикметників. Але В. О. Горпинич зазначає, що присвійні прикметники протиставляються не відносним, а неприсвійному різновиду

відносних. У його визначенні присвійні прикметники – відносні прикметники, які мають значення індивідуальної належності [15, с. 111].

Присвійні прикметники можуть означати:

а) належність предмета людині: **Вікторів** конспект, **материна** хустка, **сусідчине** каченя, **Шевченкові** твори, **Юрієві** ковзани; також міфологічній істоті, прирівнюваній до людини: **мавчин** голос, **русалчині** коси, напр.: «*В очах стоїть гора Чернеча, Копитом б'є Богданів кінь...*» (М. Рильський); «*Може, летіли люті осколки десь просто в Ілончине серце, та перепинив їх Лукич своїми грудьми*» (О. Гончар); «*Вечорами вже не чути було Савиних пісень*» (О. Гончар); «*Ой у полі билинонька колихається, а в шиночку вдовин син напивається*» (нар. пісня).

б) належність тварині: **ведмедів** слід, **жайворонків** спів, **левова** здобич, **сорочин** хвіст, наприклад: «*Пісні соловейкові дзвінко-сріблісті! Невже ви замовкли, минули?*» (Л. Українка); «**Ведмедів** бас реве, неначе та корова Із череди додому йде» (Л. Глібов); «*Тупцявся вовк, тупцявся коло лисиччиної хатки – не влізе*» (нар. казка); «*Стала лисиця наближатися до левових палат, аж звідти лев грізно ричить*» (нар. казка) [4, с. 185].

Мовознавець В. О. Горпинич так групує присвійні прикметники, які є похідними від:

а) назв осіб за різними ознаками: **шахтар** – **шахтареве** взуття, **лікар** – **лікареві** окуляри, **грузин** – **грузинів** одяг, **свекруха** – **свекрушин** фартух, **батько** – **батьків** дім;

б) особових імен: **Степан** – **Степанів**, **Микита** – **Микитин**, **Оксана** – **Оксанин**, **Олена** – **Оленин**;

в) прізвищ і псевдонімів: **Гончар** – **Гончарів** роман, **Франко** – **Франкова** поезія, **Пчілка** – **Пчілчині** вірші, **Пригара** – **Пригарині** твори;

г) андронімів (імен жінок за іменами чоловіків): **Лука**, **Лучиха** – **Лучишин** син; **Зінько**, **Зіньчиха** – **Зіньчишина** донька; **Терпило**, **Терпилиха** – **Терпилишина** Наталка; **Оляна** – **Олянині** діти;

г) назв тварин: *віл* – **воловий** *хвіст*, *миша* – **мишаче** *вушко*, *муха* – **мушине** *крило* [15, с. 112].

Виокремимо словотворчі моделі присвійних прикметників:

а) від назв людей за допомогою суфіксів **-ів (-їв)**, **-ин (-їн)**: *Петрів*, *Василів*, *товаришів*, *Сергіїв*, *сестрин*, *Миколин*, *Марійн*;

б) від назв тварин за допомогою суфіксів **-ач (ий)**, **-яч (ий)**, **-ин (ий)**, **-їн (ий)**: *курячий*, *орлиний*, *солов'їний*.

У поодиноких прикметниках, похідних від назв тварин, виступають суфікси **-ів**, **-ин**: *соловейків*, *зозулин*. Деякі присвійні прикметники мають нульовий суфікс, наприклад: *вовчий*, *овечий*.

Присвійні прикметники, утворені від назв людей, у називному й знахідному відмінках мають коротку форму (*ковалів*, *Іванів*, *материн*, *Марійн*, *доччин*), а прикметники, похідні від назв тварин, мають повну форму (*гусячий*, *качиний*, *собачий*) [46, с.233].

В. О. Горпинич у своїх працях наголошує на продуктивності суфіксів присвійних прикметників. Суфікси **-ів-**, **-ин-** у посесивному значенні продуктивні в сучасній українській мові, бо за їх допомогою утворюються присвійні прикметники від нових назв осіб: *менеджер* – **менеджерове** *крісло*, *брокер* – **брокерів** *офіс*, *рекетир* – **рекетирів** *спільник*, *кілер* – **кілерова** *жертва*; *рекетирка* – **рекетирчин**, *кілерка* – **кілерчин**, *брокерка* – **брокерчин**.

Суфікси **-ач- (-яч-)**, ***-й-** у посесивному значення непродуктивні, бо за їх допомогою не утворюються нові присвійні прикметники.

Аналізуюючи використання суфікса **-й-** в утворенні посесивних прикметників, З. О. Купчинська наголошує, що він був доволі продуктивним і представляв прикметники зі значенням належності, що відповідало грецькому родовому відмінку. Цей суфікс слугував для утворення прикметників, що вказували на належність не колективу, а окремій особі. Присвійні прикметники від назв людей і тварин творилися за допомогою цього суфікса (*овьчъ*, *лиси*) [29, с. 71].

Посесивні суфікси **-ів-**, **-ин-** розрізняються не значенням, а валентністю: морф **-ів-** сполучається з основами іменників другої відміни (*Клим – Климів, бригадир – бригадирів*), а морф **-ин-** – з основами іменників першої відміни (*Микола – Миколин, голова – головин*).

Посесивний суфікс **-ин-** за фонетичною структурою формально збігається з іменниковим суфіксом **-ин-** із закінченням одиницності. Це омонімні морфи, оскільки вони розрізняються за семантикою (порівняйте: посесивність і одиницність), категоріальністю (порівняйте: прикметниковий і іменниковий морф) і валентністю (посесивний суфікс **-ин-** поєднується з одними основами, а іменниковий **-ин-** – з іншими): *Химка – Химчин, староста – старостин*, але *кияни – киянин, християни – християнин, татари – татарин* [15, с. 113].

Зрідка сему належності у присвійних прикметниках виражає суфікс **-ськ-**, наприклад: *«Любив він материнських рук тепло»* (М. Руденко); *«За гарбою, цьвохкаючи батіжком, пробіг хлопчик років дванадцяти, у довгому батьківському піджачку»* (Г. Тютюнник). Однак повної ідентифікації суфіксів **-ів**, **-ин**, та **-ськ-**, що робить можливою взаємозаміну обох морфем, не простежується. Суфікс **-ськ-** зумовлює семантичний відтінок послабленої належності, його роль у похідних прикметниках виявляється у відтворенні не посесивних, а посесивно-відносних зв'язків, тому тотожність між різноморфемними похідними фіксується спорадично, що свідчить про тимчасовий збіг функцій їх суфіксів, наприклад: *«Це – дівчина, донька сусідська, ясна, Підходить сюди, Засоромившись миттю...»* (М. Нагнибіда); *«Перебула я ніч у неї [сусіди], на другий день прошу сусідчину дочку Марусю...»* (Панас Мирний); *«Скільки радощів материнському серцю від того, що він добре вчиться, що вчителі його хвалять»* (О. Гончар); *«У голові його [Чіпки] забренчала давня туга. Материне серце почуло її зразу й злякалося»* (Панас Мирний) [15, с. 123].

Прикметники, які мають значення колективної, групової, родової належності, є відносними. Їх інколи називають присвійно-відносними. До них належать:

а) прикметники з суфіксом **-ськ-ий**, утворені від присвійних прикметників на **-ів, -ин**: *батьків – батьківський, дядьків – дядьківський, кумів – кумівський, материн – материнський, сестрин – сестринський*;

б) прикметники з суфіксом **-ач-ий (-яч-ий)** залежно від значення означуваного іменника: *лисяча морда* (індивідуальна належність) – *лисяча нора* (родова належність), *кроляча лапка* (індивідуальна належність) – *кроляча шапка* (родова належність);

в) прикметники з суфіксом **-й-** залежно від значення означуваного слова: *вовчий хвіст* (індивідуальна належність) – *вовча зграя* (групова належність), *заяче вухо* (індивідуальна належність) – *заяча нора* (родова належність).

Залежно від семантики означуваного іменника присвійні прикметники можуть переходити в якісні: *телячий хвіст* (присвійний), *теляче тіло* (відносний) – *телячі ніжності* (недоречна сентиментальність – якісний прикметник); *лебедина голівка* (присвійний), *лебедина зграя* (відносний) – *лебедина пісня* (остання пісня – якісний прикметник); *батьківське піклування, братерська єдність, варварське ставлення, лакейські звички, материнська турбота* і подібні [15, с. 114].

Якщо прикметник виражає належність предмета не одній тварині, а позначає загальну родову віднесеність чи власність тієї або іншої тварини, то він входить до розряду присвійно-відносних або присвійно-якісних прикметників. Порівняйте, наприклад: *ведмежа голова, орлиний дзьоб* (присвійні прикметники); *ведмежа шуба, собача зграя, орлине пір'я* (відносні); *ведмежа послуга, собачий холод, орлиний зір* (якісні прикметники) [46, с. 234].

В. О. Горпинич у своїй праці вважає, що посесивність мають не всі прикметники. Не мають її якісні прикметники, оскільки вони називають

безвідносну ознаку, і відносні, які вказують на відношення до предмета, абстрактного поняття, часу, місця, дії, числа. Посесивність мають лише ті відносні прикметники, які вказують на відношення до істоти. Тому присвійні прикметники є різновидом відносних, а не окремою групою, паритетною з відносними прикметниками. Отже, за наявністю чи відсутністю посесивності відносні прикметники поділяють на присвійні і неприсвійні. Належність може бути індивідуальна і групова, колективна: *батькова шапка – батьків дім – батьківські збори, батьківський дім; лисяча морда – лисяча норма; материн дім – материнські сльози* [15, с. 112].

Присвійні прикметники вживаються в уснорозмовному стилі, в мові художньої літератури і фольклору. В інших стилях української мови присвійні прикметники зустрічаються рідко. Значення індивідуальної віднесеності особі в науковому, публіцистичному та інших стилях мови найчастіше передається формами родового відмінка іменника: *твори Франка, музика Лисенка, світогляд письменника, слово вчителя, заява Ігнатенка, наказ директора*.

Присвійні прикметники, утворені від назв тварин, порівняно рідко вживаються навіть у розмовному та в художньому стилях мови [46, с. 234].

Присвійні займенники вживаються для вираження належності предмета якійсь особі. За значенням і граматичними ознаками близькі до прикметників: «Здоров'я, щастя усім **вашим** працівникам, щоб вони глибоко орали свою журналістську ниву і в пухкий ґрунт клали тільки добірні зерна, пам'ятаючи – з **нами** Бог, з **нами** Україна» (газ.). «І тому для мене так трагічно Те, що ти чиясь, а не **моя**» (В. Симоненко) [47, с. 164]. Займенник **мій (наш)** виражає належність першій особі, займенник **твій (ваш)** – другій, займенник **свій** – першій, другій і третій. Таким чином, ці займенники поєднують у собі особове значення із значенням належності, виявляють співвідносності з особовими займенниками.

Для вираження належності третій особі, коли вона не є підметом у реченні, вживається форма родового відмінка анафоричного займенника

його, її, їх (також *їхній*), що робить ще тіснішим зв'язок між групою особових і присвійних займенників.

Присвійним займенниками, як і прикметникам, властиві граматичні категорії роду, числа і відмінка.

Займенник *мій (наш)* може вживатися при іменнику-особі для підкреслення того, що саме ця особа в певний момент є предметом обговорення. Тут займенник служить засобом вираження кваліфікаційного ставлення мовця чи автора до відповідної особи: *«Росте Марко, Старі мої Не знають, де діти...»* (Т. Шевченко).

Множинна форма займенника *наш* у такому значенні створює враження, що кваліфікаційне ставлення до предмета мови якоюсь мірою поширюється і на слухача або читача: *«Еней наш роздоброхотався...»* (І. Котляревський).

Займенник *свій* уживається тоді, коли особа (незалежно від того яка – 1-а, 2-а чи 3-я), що їй у реченні приписується належність якогось предмета, є суб'єктом дії. Інколи замість займенника *свій* можуть виступати займенники *мій (наш), твій (ваш), його (її, їх, їхній)* відповідно до особи-підмета. Тут, як це взагалі характерно для граматичних синонімів, відчуються певні стилістичні відтінки – підкреслення ролі суб'єкта в якійсь дії тощо: *«Не дуріте дітей Ваших, Що вони на світі На те тільки, щоб панувать...»* (Т. Шевченко).

Субстантивований займенник *мій (наш)* у формі середнього роду має узагальнене значення належних 1-й особі предметів, почуттів чи думок; конкретний зміст його може розшифровуватись у наступному контексті: *«Росла я в доволі не знаю того нічого. Хіба, може, ще моє від мене не втече, наздожене мене...»* (П. Мирний); *«Не підемо, давай нам наше... ми за правду»* (М. Коцюбинський) [4, с. 270].

Присвійні займенники за значенням і граматичними ознаками співвідносні з прикметниками. Як і прикметники, вони змінюються за відмінками, родами і числам. Вжиті без іменника присвійні займенники

субстантивуються і набувають предметного значення, наприклад: *мій, твій* у значенні «чоловік» (рос. «муж») або «наречений»; *моя, твоя* у значенні «жінка» (рос. «жена») або «наречена»; *наш, наші* в узагальненому значенні осіб, близьких по крові, по духу, за соціальною чи національною ознакою тощо. Наприклад: *Земля вже наша. Скоро почнуть ділити* (М. Коцюбинський); *Помагай Бог нашим! – А которі ж ваші? – Которі подужають!* (Нар. творчість) [46, с. 257].

Щодо відмінювання, то відмінкові форми присвійних займенників у сучасній українській мові загалом є фонетичними відповідниками або певними фонетичними видозмінами форм давньоруської доби.

Форми родового відмінка однини *мого, твого, свого* утворились із давньоруських *моего, твоего, своего* через стадію *мойого, твоейого, своего* шляхом стягнення.

У говорах, а почасти і в мові художньої літератури зустрічаються давні нестягнені форми родового відмінка: «*Коли пісні мойого краю Пливуть у рідних голосах, Мені здається, що збираю цілющі трави я в лугах*» (М. Рильський).

У давальному і місцевому відмінках, навпаки, відповідно до нормативних нестягнених форм мова художньої літератури, як і народні говори, засвідчує стягнені форми *мому, твому, своєму*: «*Що скаже бог деістів мому серцю?*» (Л. Українка); «... *Невже ніщо у серці твому не ворухнулося тоді...*» (В. Сосюра); «*Блискучого літнього ранку Ходжу я по свомусаду*» (Л. Українка).

Форми *мойому, твоейому, своему*, що зрідка фіксуються в писемній мові, належать до діалектних: «... *Я своему рідному братику лихо наплакала!*» (Марко Вовчок).

Форми місцевого відмінка *на моєму, твоєму, своєму* як паралельні в сучасній українській мові до первісних за походженням *на моїм, твоїм, своїм* утворилися під впливом форм давального відмінка [4, с. 281].

Науковці О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський в підручнику «Граматика української мови. Морфологія» не виділяють займенник як частину мови. Нетрадиційна граматика не надає граматичного статусу займеннику і виводить його із системи повнозначних частин мови. Займенник розподіляють між іншими частинами мови, а саме у форматі іменника, прикметника і прислівника. Тому виділяють:

а) займенникові іменники (*я, ти, ми, ви, він, вона, воно, вони, хто, що, ніхто, ніщо, хтось, щось, хто-небудь, що-небудь* і зворотний займенник *себе*);

б) займенникові прикметники (усі присвійні: *мій, твій, ваш, наш, їхній; інший, всякий, жоден, самий, такий, така, таке, той, та, те, який, чий, ніякий, нічий, який-небудь, чий-небудь, якийсь, чийсь*);

в) займенникові кількісні прислівники (*стільки, скільки, настільки, наскільки*).

Аргументами на користь такої позиції є:

а) займенник не має як такого лексичного значення, а виконує лише дейктичну (вказівну) функцію. Лексичного значення займенник може набувати лише в контексті;

б) займенник не має власне граматичних категорій, а дублює їх в інших частин мови;

в) займенник не має постійного денотата (відповідника).

Дієслова із значенням мати, володіти утворюють посесивну (присвійну) конструкцію речення. За цими дієсловами всі мови поділяються на дві групи. Мови, в яких посесивна конструкція будується з перехідним дієсловом мати (лат. *habeo* – маю), називаються *Habeo-мовами* (*Я маю книгу*). Мови, в яких посесивна конструкція будується на основі дієслова–зв'язки бути (теперішній час є; лат. *esse* – бути), називаються *Esse-мовами* (*У мене є книга*). Це лексико-синтаксичні засоби вираження посесивності [15, с. 111].

В іменниках родовий відмінок може означати належність, присвійність (*вірш Шевченка, праця вченого, молодість друга, вдача ледаря*), при

віддієслівних іменниках – суб'єкт вираженої іменником дії (*плач Ярославни, вчинок воїна, дія розвідника, від'їзд товариша*), при збірних іменниках – значення кількості (*полк солдатів, отара овець*), при назвах виміру – частину від цілого (*кілограм сиру, тонна буряків, пляшка вина*)[2, с. 80]. Розглянемо іменник у формі родового відмінку належності на прикладах: *доля людини* (яка?) – *очі людини*(чий?), *хутро нутрії*(яке?) – *лапки нутрії* (чий?), *аудиторії університету* (які?), *хата лісника* (чия?), *гніздо синички* (яке?), *голівка синички* (чия?) [45, с. 108].

З родовим відмінком у функції посесивного об'єкта пов'язана передача мовними засобами значення належності особі, відношення до чогось. зв'язок з чимось. Такі формально-граматичні конструкції утворилися шляхом конденсації тексту до рівня словосполучень: *пташина має гніздо – гніздо належить пташині – гніздо пташини*.

Лексико-граматична характеристика словосполучень передбачає відповідний набір лексичних значень обох компонентів. Функція посесивності актуалізується тоді, коли опорний іменник – назва конкретного предмета – приєднує іменник, що позначає істоти, переважно особи, зрідка персоніфіковані поняття. Про належність конкретного предмета повідомляється змістом підпорядкованого постпозитивного іменника, який поєднує в собі семантично імпліцитний предикат стану і залежний аргумент. Таким чином, родовий належності (посесивний) характеризує предмет, позначений опорним іменником: «Тоді він [Черниш] вперше почув ім'я *Брянського*» (О. Гончар); «... дядько Леван вивів Нателлу на шлях і посадиву попутну машину *будівників траси*» (О. Гончар); «Патку, мій патку! – чується голос *Хасцького*» (О. Гончар); «В городі «свинку» ми ковіньками ганяли у *материнських кофтах, чоботях батьків*» (В. Сосюра).

Міжкатегоріальна транспозиція слів – перехід слів з однієї частини мови в іншу [24, с. 9]. Функція родового посесивного становить перший етап міжкатегоріального переходу – синтаксичну транспозицію, яка ще не набула морфологічної завершеності, як це видно на прикладах присвійних

прикметників: «*Підігнати підкову **Чернишевому** коневі можна було тільки в кузні*» (О. Гончар); «*За кілька день Черниш мав змогу подивитися на нові **Ференцові** альбоми*» (О. Гончар); «*Хомині очі каламутні, як вода з милом*» (М. Коцюбинський); «*В пень загнана сокира **татова** по топористице*» (Д. Павличко); «*Чом ви не розділили пасіки! – сказала вона. – Адже пасіка **батьківська***» (І. Нечуй-Левицький); «*Хома, перш ніж кинути **блаженківську** торбу, ради цікавості зазирнув туди*» (О. Гончар) [3, с. 47].

Морфологізовані присвійні прикметники і сполучення з родовим посесивного об'єкта в позиції ад'єктива не можна вважати семантично рівноцінними, оскільки для прикметника сема належності є первинною, а для іменника-атрибута – вторинною [3, с. 48].

Деякі лексико-семантичні групи присвійних прикметників на **-ів, -ин** втратили посесивне значення і перейшли в розряд іменників. Такими є:

- а) прізвища на **-ів, -ин (-ін)**: **Сенів, Луків, Пушкін**;
- б) назви населених пунктів (ойконіми): **Чернігів** (від Чернега), **Харків** (від Харко), **Канів, Стеблів, Глухів, Ніжин** (від Нега), **Снятин** (від Коснята);
- в) назви міст на **-вль**: **Ярославль, Путивль, Переяславль** ([в] перед присвійним суфіксом ***-й-** чергується з [вл']) [15, с. 113].

Деякі присвійні прикметники увійшли до складу стійких сполучень, які можуть становити собою:

- а) географічні назви: **Баренцове море, Баффінова Земля, Берінгове море, Гудзонова затока, Дейвісова протока, Логінова губа, Магелланова протока, Марсове поле**;
- б) термінологічні назви: **адамове яблуко, антонів вогонь, архімедова спіраль, базедова хвороба, гайморова порожнина, драконове дерево, королів (королевий) цвіт, петрів батіг, торічеллієва пустота**;
- в) лаконічні образні узагальнення, крилаті слова: **авгієві стайні, адамове ребро, антихристова печать, ахіллесова п'ята, гордійв вузол, дамоклів меч, дем'янова юшка, лєвова пайка, крокодилові сльози, Ноїв**

ковчег, *пiррова перемога, прокрустове ложе, сiзiфова праця, соломонове рiшення, ювеналiв бич* [4, с. 185].

Проте, М. Я. Плющ вважає, що ці фразеологічні сполучення, зокрема географічні назви та прізвища не виражають присвійності [46, с. 234].

1. 3. Актуальні аспекти аналізу посесивних відношень у сучасній українській мові

Посесивні прикменики походять від **назв людей і тварин** та творилися за допомогою суфіксів **-jь, -ьjь** (*овьчь, лисш*). Дослідники припускають, що процес занепаду присвійних прикметників цього типу на півдні Русі припадає на більш ранній період, ніж к. X-поч. XI ст., оскільки, як наголошує П. Д. Тимошенко, у цей час такі прикметники були вже архаїчними [54, с. 72]. Суфікс **-jь** «у посесивній функції залишався продуктивним лише до кінця XI ст.» На підтвердження цієї думки Ф. Безлай наводить приклади того, як внаслідок палаталізаційних процесів відбувалися зміни кінцевих приголосних під впливом суфікса **-jь**. Крім того, «такий тип посесивних прикметників переважно зберігає іменникове відмінювання» [2, с. 12]. Наведений фактор також сприяв занепаду цих прикметників. На слов'янському ґрунті після виникнення займенникових форм прикметників утворення на **-jь, -ьjь** формально збіглися в одній словотворчій моделі [10, с. 187]. Цей процес був одним із вагомих чинників занепаду цього типу присвійних прикметників. Також поступово втрачалось значення індивідуальної належності. Натомість починала домінувати загальна відносна семантика, оскільки цей суфікс приєднувався переважно до назв тварин або загальних назв людей [29, с. 71]. Щодо антропонімів, то присвійний прикметник на **-jь** субстантивувався і взагалі втратив граматичні ознаки прикметника в той момент, коли долучився до власної назви, яка визначає об'єкт за належністю, Ф. Безлай, пишучи про словенську територію, стверджує, що «для ранньої колонізації характерні топоніми, утворені з двоосновних антропонімів, які вже не вживаються кілька сот років», а процес

колонізації Альпійської низовини й берегів Адріатичного моря почався близько 550 р. н. е – 771 р. н. е., закінчилося освоєння цієї території у XII–XIII с. [2, с. 11].

Якщо розглядати функціонально-семантичне поле (ФСП) посесивності як лінгвістичну даність, то це система мовних значень, що вказують на відношення приналежності чи володіння та виражаються функціонально-семантичною єдністю граматичних та словотворчих засобів [18, с. 95]. Проміжною зоною ФСП посесивності є лексико-граматична зона, де відбувається взаємодія лексико-семантичного та граматичного рівнів. Простір між центром та периферією ФСП, наголошує мовознавець Данильчук І. Г., зайнятий лексико-граматичними засобами вираження значення присвійності – дієсловами, іменниками та прикметниками, які можуть виступати в ролі предикатів посесивності.

Основним засобом творення присвійності в українській мові є синтаксичні конструкції, до складу яких входять компоненти, що виражаються вище згаданими частинами мови. Посесивні конструкції можуть бути **власне посесивними**, основним значенням яких є посесивність та **невласне посесивними**, що передають одне із посесивних значень як додаткове, але разом із своїм основним значенням.

Проаналізуємо детальніше власне посесивні конструкції в українській мові. До їх складу входять займенникові, частина іменних та частина дієслівних конструкцій. Українські займенники **мій, твій, свій, наш, ваш, чий** та похідні від них відтворюють форму роду, числа, особи та відмінка посесора, **його, її, їх** – лише форму особи, роду та числа. Існує розмовна форма **їхній**, яка узгоджується з іменником у роді, числі та відмінку. Присвійні займенники **його, її, їх** не змінюються за відмінками та збігаються з формою родового відмінка особових займенників **він, вона, вони** [18, с. 96].

Головним членом займенникових конструкцій є іменник. Такі конструкції мають значення приналежності. Серед власне посесивних

конструкцій в українській мові досить вживані іменні конструкції. Зокрема конструкції з присвійними прикметниками. Присвійні прикметники мають значення приналежності предмета особі чи істоті, від назви якої вони утворені [9, с. 155–156].

Серед іменних посесивних конструкцій розрізняють моделі з формами непрямих відмінків іменника, який називає посесора, без прийменника. В українській мові у таких випадках вживається родовий відмінок і лише зрідка давальний. Конструкції з останнім, за словами І. Г. Данильчука, архаїчні і поступово їх заступають моделі з формою родового відмінка іменника. Ці конструкції мають значення належності. Керуючим членом словосполучення є іменник, що називає об'єкт, яким він володіє [18, с. 96].

Якщо мова йде про посесора-істоту, ми говоримо про синонімію форм родового відмінка іменників та присвійних прикметників. Наприклад: *рюкзак сина* і *синів рюкзак*. Коли іменник позначає посесора-неістоту, вживається тільки конструкція з родовим відмінком. Але в українській мові є приклади, коли у моделі з посесором-істотою неможлива заміна форми родового відмінка іменника присвійним прикметником:

1) коли є означення до імені посесора, наприклад: *думка моєї подруги, недуга його дідуся*;

2) посесор є субстантивований прикметник чи прізвище, що збігається з прикметником: *вуса військового, книга Старицького*;

3) іменник, що називає об'єкт володіння, є ім'я загальне: *психологія раба, слово батька*. В цьому випадку можливе творення присвійно-відносного прикметника: *рабська психологія, батьківське слово*;

4) від іменника неможливо утворити присвійний прикметник: *гнів людини, коса дівчини, зріст хлопчини*. Як правило, це іменники 1-ої відміни із суфіксом **-ин** [18, с. 96].

І. Г. Данильчук стверджує, що разом із власне посесивними конструкціями існують невластиві моделі – моделі, які разом із своїм основним значенням виражають й одне із посесивних відношень. До них

належать іменні посесивні конструкції з формами непрямих відмінків іменника, який називає об'єкт володіння, прийменниками, прикметниками та частина дієслівних конструкцій.

Іменні невласне посесивні конструкції мають значення володіння, а не приналежності. До їх складу входять моделі з прийменниками **від, в, у, без, з, на** [18, с. 97].

Конструкція з прийменником **від** та родовим відмінком іменника передає значення частини від цілого. У багатьох випадках вона може замінюватися безприйменниковою моделлю. Ця конструкція вживається тільки при посесорі-неістоті: *ручка від дверей, тінь від свічки*. Основою в цих словосполученнях є ім'я об'єкта володіння.

В усіх інших конструкціях з непрямыми відмінками іменника та прийменниками, крім моделі з прийменником **в/у** та родовим відмінком, керує ім'я посесора.

Невласне посесивні прикметникові конструкції використовуються в українській мові без прийменників та з прийменниками **і, за, на**. Усі ці словосполучення мають значення володіння. Головний компонент – прикметник [18, с. 97].

Серед присвійних конструкцій дуже поширені дієслівні моделі — **власне і невласне посесивні**. Зупинимось на власне посесивних моделях. Це конструкції з дієсловами **мати і бути**. Вони рівносильно функціонують в українській мові. Такі форми дієслова мають значення володіння. Часто можлива заміна однієї конструкції на іншу без зміни змісту висловлювання, наприклад: *Олег має батька* та *В Олега є батько*. Модель з дієсловом **бути** побудована так: прийменник **у** + родовий відмінок посесора + дієслово **бути**. Для вираження заперечення використовують тільки дієслово **мати**: *Совісті в нього немає* або *Він не має совісті*. Іноді у посесивних конструкціях дієслово **бути** може бути упущеним – так у випадках, коли наголошуємо на тому, який саме об'єкт володіння є у посесора, наприклад: *У нього щира душа*. У минулому та майбутньому часах для заперечення використовується дієслово

бути: *У нього не було друзів, У нього не буде друзів.* Досить часто в українській мові застосовується модель **у** + посесивний дієприкметник минулого часу: *У мене вже все зроблено.* Дієслово **мати** в українській мові не тільки входить до складу посесивних конструкцій, а є також синонімом до дієслова **повинен**: *Ти маєш прочитати книгу.*

Зрідка використовується посесивна конструкція з давальним відмінком імені посесора та знахідним відмінком об'єкта володіння, наприклад: *Поцілував руку **матері**.* Вона часто є синонімом до моделі з присвійним прикметником: *Поцілував **материну** руку.* Також рідко використовується конструкція з називним відмінком об'єкта володіння та давальним імені посесора: ***Йому** народився син, **Мені** болить голова.* Такі конструкції характерні для південно-західного наріччя, а в літературній мові на їх місці використовується конструкція **у** + родовий відмінок + дієслово + називний відмінок. Є також посесивна модель з давальним відмінком посесора та родовим імені об'єкта володіння: *Думки не йшли **йому** до голови* [18, с. 98].

Отже, існують посесивні конструкції двох типів — **власне і невласне посесивні**. Власне посесивні конструкції мають основне значення посесивності, тобто належності чи володіння. У першому випадку (належності) в конструкції керує ім'я об'єкта володіння. У другому випадку (володіння) — ім'я посесора. Невласне посесивні конструкції передають значення посесивності як додаткове, маючи інше основне значення.

Порівняємо категорію присвійності в українській та англійській мовах. Українські присвійні займенники можуть набувати властивостей іменника та використовуватися окремо. В англійській мові це неможливо. В ній завжди мусить бути іменник разом із присвійним займенником, наприклад: *А ось і **мої** приїхали.* Це речення передбачає, що обидва співрозмовники знають, про кого йде мова. **Мої** може стосуватися дітей, братів / сестер, батьків, друзів, співробітників, сусідів тощо. Тільки контекст допоможе правильно перекласти речення [44, с. 139].

Інша відмінна риса англійських та українських присвійних займенників, наголошує мовознавець Пилипчук Олександра, полягає в тому, що в англійській мові вони вживаються набагато частіше. «В англійській мові майже завжди, коли предмет належить особі-виконавцю дії, використовується присвійний займенник» [32, с. 150]. В українській мові вони вживаються тільки тоді, коли виникає потреба наголосити чи уточнити належність певній особі. Тим не менше, незважаючи на існування окремих присвійних займенників для кожної особи, в українській мові здебільшого використовується займенник **свій**, якщо предмет належить виконавцю дії. Інші займенники використовуються, коли діяч та власник предмета – різні особи. В обох випадках у англійській мові використовуються ті самі присвійні займенники, наприклад: *Принеси завтра **свою** роботу.* – *Bring **your** work tomorrow.* *Я маю **твою** книжку.* – *I have **your** book.* На цьому наголошено лише в книжці Ю. О. Жлуктенка, тоді як у А. Е. Левицького тільки перелічено українські займенники, але жодних зауваг щодо їхнього вживання не подано. Проте це важливо, оскільки інтерференція мови оригіналу часто спричиняє надмірне чи неприродне вживання присвійних займенників при перекладі з англійської на українську, наприклад: *Put **your** things into **your** bag.* – *Покладіть **свої** речі в **свою** сумку* (неприродно). *Покладіть (**свої**) речі в сумку* (прийнятніше). *You can bring **your** friends.* – *Можеш привести **твоїх** друзів* (неприродно). *Можеш привести **своїх** друзів* (прийнятніше) [44, с. 140].

РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ КАТЕГОРІЇ ПРИСВІЙНОСТІ У ТВОРАХ ВОЛОДИМИРА ЛИСА ТА МАРІЇ МАТІОС

Мова художньої літератури – це мовна система, яка функціонує в художній літературі як засіб створення естетичної реальності, найповніше виявляє творчі можливості кожної національної мови. Вона співвідноситься з літературною (унормованою і кодифікованою) мовою та художнім мовленням, але зв'язок з літературною мовою трактують по-різному, нерідко розглядають як один із функціональних стилів літературної мови, а також інтерпретують як мову в її естетичній функції як матеріал мистецтва (при цьому йдеться вже не про окремий стиль, а про особливий модус мови взагалі). У мову художньої літератури входять усі структурні рівні літературної мови та (реально чи потенційно) елементи розмовної мови, діалектів. Ця естетично організована мовна система виявляє себе у певних стилях (белетристичному, поетичному тощо) та в сукупності індивідуальних стилів (ідіостилів) кожного з письменників і реалізується в їх художньому мовленні (текстах). Інтерпретація літературних текстів на рівні художньої мови, що передбачає вихід за межі художнього мовлення, письменницького ідіостилу, сприяє розглядові літературного процесу в єдності та наступності його культурно-історичного розвитку. У мові художньої літератури функціонують усі загальноживані мовні засоби, проте їй притаманні і специфічні риси: виразна спрямованість системи на естетичне перетворення (трансформацію) мовних засобів, індивідуальний характер мовно-естетичного процесу. В художньому тексті не тільки слова, а й будь-яка мовна одиниця (звук, морфема тощо) може набувати особливого естетичного значення. Мова художньої літератури – це об'єкт, у якому перетинаються наукові зацікавлення мовознавців та літературознавців. Вона є предметом дослідження стилістики, поетики, лінгвістики тексту, металінгвістики.

Мова творів Володимира Лиса – точна, яскрава, має виразну барву волинського краю. Вона є не лише інструментом прозаїка й драматурга, а й

домом його буття. Сам письменник у одному із своїх інтерв'ю пояснює: «Для мене мова – це не тільки мій робочий інструмент, а наче ніжний паросток, дитя, яке треба ростити й оберігати. Коли мене питають інколи, що можуть зробити письменники для захисту української мови, я відповідаю – насамперед писати гарні твори образною, соковитою, багатою мовою. І ті, хто читатиме такі твори, самі стануть багатшими. А отже, захищатимуть рідну мову». Дослідженням мови творів Володимира Лиса займалися такі мовознавці, як І. Беркешук, О. Журба, Л. Пулатова, С. Бородіца.

Мова творів Марії Матіос – взагалі тема, з приводу якої можна розмірковувати вічно. Вона настільки жива та різнобарвна, що кожне слово ніби відчувається на смак. Для досягнення своєї мети авторка використовує різноманітні художні засоби та образи, серед яких чи не найважливішим є звернення до фольклорних джерел. Прагнення висловлюватися містко, сконденсовано реалізується через предметність художньої мови, життєву конкретність, а не шляхом моделювання конкретних метафор. Точність побаченого і точність висловленого у Марії Матіос породжують образне, узагальнююче відображення, характерне дійсності. Досліджували мову української письменниці такі лінгвісти, як М. Максименко, Т. Євтушина, Л. Волощук, Ю. Грицай.

Аналізуючи тексти Володимира Лиса «Діва Млинища», «Із сонцем за плечима», «Століття Якова» та Марії Матіос «Солодка Даруся», «Щоденник страченої», ми зафіксували різні засоби присвійності у досить значній кількості. Письменники дуже вдало використовують засоби присвійності. Зокрема, велику роль відіграє діалект, яким пише Володимир Лис, тим самим урізноманітнює засоби вираження присвійності.

У результаті суцільної вибірки з текстів романів Володимира Лиса та Марії Матіос ми виявили такі основні способи передачі присвійної семантики:

- 1) присвійні прикметники (*молоко коров'яче* [1, с. 13], *бабусині слова* [2, с. 86], *Яковів батько* [3, с. 36], *колгоспні коні* [4, с. 17], *овечого масла* [5, с. 85];
- 2) присвійні займенники (у *нашій державі* [5, с. 8], *кінь твій* [3, с. 103], *одежа її* [1, с. 5], *мій дід* [2, с. 7], *їхньому подвір'ї* [4, с. 46];
- 3) іменники у формі родового відмінку (*крик сови* [2, с. 69], *онук принцеси* [1, с. 9], *запах м'яти* [5, с. 35], *тіло жінки* [4, с. 41], *денце конверта* [3, с. 14];
- 4) посесивні дієслова (*пес мав ім'я* [3, с. 15], *Пелагея мала відчуття* [2, с. 21], *Михайло має очі* [4, с. 101], *вітер має кігтики* [1, с. 15];
- 5) фразеологічні сполучення (*попова свинка* [2, с. 54], *ні за цапову душу* [4, с. 17]).

Проаналізуємо кожен із елементів передачі присвійних відношень.

2.1. Реалізація посесивних відношень прикметниковими лексемами

Присвійні прикметники мають особливі стилістичні та словотвірні ознаки у національній картині мови. Стилістичною ознакою присвійних прикметників є те, що їх найчастіше вживають в художньому та розмовно-побутовому стилях. У науковому, публіцистичному та інших стилях мови значення присвійності часто передають форми родового відмінка іменника: *наказ міністра, слово письменника, музика Лисенка*. Самобутність української мови творять словосполучення з присвійним (чи відносним) прикметником та іменником (які обстоював І. Огієнко як стиліст). Саме такі форми притаманні поезії Т. Шевченка: *пророче слово, Петрова мова, сотникова хата, Катрин брат, вдовин син, хутір бондарів, Мазепин собор*. Такі конструкції Святослав Караванський вважає належністю українського національно-культурного простору, ці форми є більш інформативними, ніж родовий відмінок належності [27, 115–119]. Порівняймо: народна творчість каже: *батькова й материна молитва зо дна моря вернуть* (не: *молитва батька чи матері*).

Присвійні прикметники за словотвірними ознаками часто потрапляють під інтерферентний вплив, адже для творення назв людей (від іменників І відміни) використовуємо суфіксів **-ин-** (**-їн-**) (*Танин, Володин*), а не **-ін-**, що є порушенням норми (*Танин, Володін*). Традиційним для української мови є чергування кінцевого приголосного основи ([г], [к], [х] з [ж], [ч], [ш]): *Ольга – Ольжин, тітка – тітчин, чепуруха – чепурушин*. Присвійні прикметники від іменників-назв людей (II відміни) творимо за допомогою суфіксів **-ів-** (**-їв-**): *Петрів, токарів, слюсарів*. Характерним для української мови є чергування [і] з [о] або [і] з [е]. Вибір [о] чи [е] залежить від групи іменника: для твердої групи характерне [о] (*Петрова, Павлове*), для м'якої і мішаної – [е] (*токарева, слюсарева, Кайдашева*). Для творення назв тварин використовуємо суфікси **-ач-** (**-яч-**), **-ин-** (**-їн-**): *курятчий, солов'їний, зозулин* (інколи **-ів-**: *соловейків*).

Присвійні прикметники в сучасній українській мові займають особливе місце. Позначаючи належність предмета особі або тварині, вони «позбавлені відтінку якості» [36, с. 7]. Присвійні прикметники виділяє і своєрідна система відмінювання, яка значно розхиталася. Так, розмовними формами витісняються книжкові, архаїзовані форми замінюються синонімічними конструкціями: не *батьків* костюм, а костюм *батька*, не *вчителеве* пальто, а пальто *вчителя*, не *материна* хустка, а хустка *матері*. Все це дає підставу стверджувати, що доля присвійних прикметників позбавлена перспективи в українській мові. У кількісному відношенні їх група нечисленна (близько 200 слів) і майже не поповнюється.

Незвичайність присвійних прикметників вимагає особливого стилістичного підходу: вживання їх у мові повинно бути мотивоване. Однак у стилістичній оцінці цих слів думки лінгвістів розходяться.

Граматисти вже давно відзначали «застарілість», «згасання» присвійних прикметників. Так, Мелекесцева Н. В. писала: «...абсолютно очевидна кволість групи присвійних на **-ів-, -ін-**» [37, с. 117]. У той же час часто можна зустріти твердження, що присвійні прикметники характерні для

розмовної мови. Проте з цим можна погодитись, адже саме в розмовній мові насамперед уникають вживання таких визначень, як *вчителеве, сестрине*. Деякі присвійні прикметники використовуються лише у складі фразеологізмів (наприклад: *соломонове рішення, танталові муки*), які носять книжковий характер [36, с. 8].

Письменники минулого зазвичай вживали присвійні прикметники як звичайні літературні форми, без особливого стилістичного завдання: *А місяців батько (його сонцем звуть) саме люльку закурив* (П. Тичина) [3, с. 185]. Для сучасного читача такі прикметники стали своєрідними тимчасовими «показниками», що відділяють нас від зображуваної у творі епохи. У художній літературі звернення до присвійним прикметником без особливого стилістичного завдання також досить рідкісне явище: *Хустки бабусині пам'ятаю, деякі ще навіть носила в шкільні роки* (М. Богуцька) [59, с. 312].

Проте багато українських письменників шукали у цій категорії експресивні фарби, вони цінували необмежені можливості словотворчих моделей присвійних прикметників, винаходячи нові (*бригадирчин* (від слова «бригадирка», *рекетирчин* (від слова «рекетирка»)).

Найбільш стійкою традицією стилістичного використання присвійних прикметників є стилізація, при цьому вони надають мови фольклорний відтінок: назви осіб (*бабина гнука, тетина дівка, свекрин хліб, югасчина запаска «пастущина»*), в поєднанні з іменниками середнього роду в присвійному прикметнику із закінченням **-о** (*мамино убрания, материно серце, сестрино дітиня, Женино поле*), антропоніми (*Аннин, Касьчин, Марьчин кабатик, Настуньчин син, Парасчина увця, Марисю тетина, Марисіна мати, Ульчин*), назви птахів (*гавин (воронячий)*)).

У художню літературу вже в XIX ст. стали проникати розмовні форми присвійних прикметників, що витісняють в живій мові архаїзовані форми непрямих відмінків: *Найшла ж вона ялину – Матінчину могилу* (Д. Мордовець) [59, с. 314]; *Вона заторохтіла про гімназію, про новий двір і його*

собак та котів, про *тітоньчине* заміжжя і пережиті нічні страхи (М. Павленко) [59, с. 314]. Але якщо для письменників минулого такий словотвір відображав вплив розмовної мови, то в більш пізніх авторів такі форми вже стилістично не мотивовані: *Ласка материна* дорога (В. Лис) [2, с. 33]; *А як замерзне – витягне татові* валянки (М. Матіос) [4, с. 18].

Присвійні прикметники поєднують у своїй семантичній структурі значення одиничної приналежності (*лисяча морда*) і власне відносне значення (*лисяча шуба*), можуть розвивати і якісні значення (*лисяча хитрість*). Виступаючи в ролі якісних, такі прикметники мають сильне експресивне забарвлення, обумовлене перенесенням значення: *ведмежа послуга, вовчий апетит, собачий холод, курячі мізки, дівоча пам'ять*. Їх вживання обмежено через зниження стилістичного забарвлення.

Присвійні прикметники, похідні від назв імен.

Аналізуючи романи Володимира Лиса та Марії Матіос ми визначили, що одними із найчастіше вживаних присвійних прикметників є прикметники, що походять від назв чоловічих імен (*Платонового сусіда* [3, с. 36], *Тимошів брат* [3, с. 104]): *Коли вся челядь з Маріїної хати порозходилась, знайшла у Славковій* стодолі нову петельку для корови [4, с. 13]; *Та ніхто із Славкових* домашніх не зглянувся над умертвленою душкою [4, с. 12]; *Так, що Дмитро-газозварювальник розпилював шайбу на Степановій* срамоті [4, с. 12]; *А дурень із Степанових* штанів Степана не послухав [4, с. 12]; *А за три роки потому й Михайлова* мама пішла у глину [4, с. 81]; *Сталося так і після Славкових* слів [4, с. 13]; *Самому руки трусилися. аби не поранити Степанове* хазяйство [4, с. 12]; *Книга приповістей Соломонових* [1, с. 5]; *Іванові* дрибми користувалися попитом [4, с. 40]; *Після цього Матронка* береться за Михайлові груди [4, с. 79]; *Ніхто не знав Іванового* прізвища [4, с. 40]; *Сказала Якишова* мати в важким зітханням [3, с. 22]) та жіночих імен (*Юстинин* батько [1, с. 12], *Матрончину* чілку [4, с. 80], *тінь Улянчину* [3, с. 108]; *Через два дні після Василючиного* весілля хлопця знайшли у річці [3, с. 23]; *А що, грушка не може сьогодні мати сорочку, вишиту Дарусиними*

руками? [4, с. 19]; Далі [зустрів] Пріську, **Парасчину** подругу, що знав – ни байдужа до нього [1, с. 22]; **Улянчине** ім'я [3, с. 23]; Яків почув **Улянин** шепіт [3, с. 26]; **Марійн** син Славко виніс із стайні підсвинка [4, с. 12]; Стрічки із весільного вінка **Марійної** доньки Анни [4, с. 19]; Скільки яблунь вродило в **Марійнім** саду [4, с. 11]; Чиста вода пульсувала перед **Дарусиними** очима [4, с. 16]; Щоб Семен вирізав біль з **Дарусиної** голови [4, с. 14]; Кричала з берега Варвара-злодійка до **Дарусиної** сусідки [4, с. 15]; З тої днини Іван Цвичок пристав жити в **Дарусиній** хаті [4, с. 46]; Аж тут звідкись явився **Марійн** Славко [4, с. 16]; Та Іван частенько завертав на **Марійні** попоїдки [4, с. 47]; Коли вся челядь з **Марійної** хати порозходилась, знайшла у Славковій stodolі нову петельку для корови [4, с. 13]; Все вертався Іван на **Дарусине** подвір'я [4, с. 46]). Навіть один із розділів «Солодкої Дарусі» Марії Матіос має назву «**Михайлове** чудо». Зафіксовано крилатий вислів, який походить від жіночого імені **Єва** і пов'язаний з релігією: Народжують дітей всі бідні **Євині** дочки [5, с. 77]. Іншими словами, **Євині дочки** – це жінки.

Присвійні прикметники з гендерним компонентом.

Другими за частотою вживання є присвійні прикметники, які характеризують приналежність до **чоловічої статі** (**чоловічий** силует [5, с. 11]; Іноді **чоловіча** кмітливість перевершує жіночу [5, с. 72]; Мабуть, надто тривалою ласкою **чоловічої** долоні [5, с. 19]; Вдоволені **парубочі** свисти відбивалися від скали на тім – до скали на цім боці [4, с. 102]; Видно, вже добре бурлить у парубкові **чоловіча** кров [1, с. 13]) та **жіночої статі** (**жіноча** натура [5, с. 12], **дівочий** крик [1, с. 16], **жіноче** тіло [4, с. 41], з **жіночої** руки [4, с. 78]; Воно мало показати де **дівоча** чи **жіноча** доля [2, с. 64]; Завережала старша дружка, заломлюючи худі **дівочі** руки [4, с. 82]; Лише **жіноче** тіло так розкішно здригається від ласки [4, с. 41]; Іноді чоловіча кмітливість перевершує жіночу [5, с. 72]).

Присвійні прикметники, похідні від назв спорідненості.

Наступною за частотою вживання присвійних прикметників є група назв спорідненості «батьки-діти-онуки» (*татові* валянки [4, с. 18], *мамине* серце [2, с. 33], *бабусині* слова [2, с. 86], *батькову* любов [1, с. 13]): *То дідова* теорія, яка видавалася спочатку теорією розпусти, – правильна? [5, с. 87]; *І мати* знала, чого так радо світяться *синові* очі [1, с. 13]; *Бабина* пам'ять полетіла у вирій швидше за неї [2, с. 30]; *Ласка материна* дорога [2, с. 33]; *Літні* канікули я коротала в *бабусиному* селі над Стиром [5, с. 38]; *Даруся* в неділю завжди зодягає *мамину* вишиту сорочку [4, с. 19]; *Улюблені бабусині* біблійні приповідки [2, с. 42]; *Після дідових* слів я вирішив придивитись до *Іваньки* [2, с. 17]; *Темна хмара* закрила *мамине* лице [3, с. 22]; *дядькова* родина [1, с. 12]), «чоловік-дружина» (*чоловікової* спини [4, с. 79], *жінчиній* щоці [4, с. 79]).

Присвійні прикметники, похідні від прізвищ та прізвиськ.

Також доволі часто Володимир Лис та Марія Матіос використовують присвійні прикметники, що походять від прізвищ (*Вергунівська* сусідка [3, с. 34], *Тирнєшину* дочку [3, с. 104]): *Чула, ти, Яську, до Совикової* Ганнусі став клинці підбивати? [3, с. 105]; *Жінка* довго міркувала про якого *Якуба* йдеться, а тоді рішила, що, певне, про *Яцика* Платонового, *Цвіркунового* сина [3, с. 107]; *Ближче до Зарембиного* млина [4, с. 100]; *Вертає до Капетутерової* корчми [4, с. 103]; *Урвалася* колись струна на *Фіциковій* скрипці [4, с. 91]) та прізвиськ (*Дорогою до Гандзиної* хати спинився коло *Вергунівської* оселі [3, с. 108]; *Уже й листу на ній* стільки, скільки на *лисій Пітриковій* голові волосся [4, с. 19]; *Іще* мали сміливість конкурувати із *Цвичковим* виробництвом [4, с. 40]; *Бо світилися Цвичкові* ребра крізь сорочку [4, с. 47], *Цвичкової* гри [4, с. 46]).

Присвійні прикметники, пов'язані з культовими найменуваннями:

«Бог» (*раб Божий* [2, с. 44], *Божий* знак [2, с. 22], *затменє Боже* [2, с. 51], *великий Божий* світ [2, с. 22]: *Яко ти Матір Божа* і *мати* велика усіх дітей [2, с. 44]; *Зроби, матінко Божа*, цеє дитячко цвіточком, який вбирає сонце,

росу і дух **Божий** [2, с. 26]; *Хто **Боже** слово ни забуває, ніяка нечиста сила не зачепить* [1, с. 20]; *Хто виконавець **Божої** волі?* [5, с. 81]; *Після недільної служби **Божої*** [4, с. 89]; *Яко ти Сина **Божого** породила* [2, с. 44]; *Зведи очі до образу **Божого*** [2, с. 27]; *Тамечки стіко то зірок, очей **Божих*** [2, с. 11]), «Господь» (віра **Господня** [2, с. 45]): *В **Господньому** храмі людина відчуває душевну полегкість* [5, с. 79]).

Присвійні прикметники, похідні від назв тварин.

Часто письменники використовують присвійні прикметники, що утворилися від назв **свійських тварин** (з **овечою бринзою** [4, с. 80]; до **кінського боку** [3, с. 101]; од **цицьки коровичої** [2, с. 58]; *Дочко, щодня дрібку **овечого** масла на голову і масла в жолудок натице* [5, с. 85]; *Гарцювали мадяри із затиканим за капелюхом **півнячим** пір'ям* [4, с. 51]; *Збиваючи **кінськими** копитами порохи* [4, с. 51]; *Петро по сусідах молоко **коров'яче** випрошував* [1, с. 13]; ***Коров'яче** масло шкідливе для здоров'я* [5, с. 84]; *І ніхто в той вечір не збирав берегами **овечі** бубушки* [4, с. 95]).

Присвійні прикметники, похідні від загальних назв.

Також часто вживаними є присвійні прикметники, що походять від загальних назв: *Той зошит за частими **сімейними*** (від слова «сім'я») *переїздами загубився* [5, с. 40]; *Потряс ними перед **бригадирчиними*** (від слова «бригадирка») *очима* [4, с. 52]; *Чорний отвір **пістолетового*** (від слова «пістолет») *дула* [5, с. 6]; *Творили те, що залишалося в пам'яті нащадків як усна **народна*** (від слова «народ») *творчість. Як **народна** мудрість* [2, с. 7]; *За її **письменницькою*** (від слова «письменник») *логікою* [5, с. 70]; *Геннув кулаком по **директоровому*** (від слова «директор») *столі* [4, с. 53]; *А Степан приїхав з міста на **храмове*** (від слова «храм») *свято* [4, с. 12]; *Отамо на стежці коло Сокола **колгоспні*** (від слова «колгосп») *коні наслідили* [4, с. 17].

Особливості вживання присвійно-відносних прикметників.

В українській мові виділяються проміжні групи прикметників, що поєднують присвійне і відносне значення або виступають у значенні безпосередньо виявленої зовнішньої характеристики предмета. Присвійно-

відносні прикметники творяться від назв людей, зрідка від назв тварин за допомогою суфікса **-ськ-**. Приєднуючись до суфікса твірної прикметникової основи, суфікс **-ськ-** виступає частиною складного суфікса **-івськ-** або **-инськ-**, наприклад: *адмірал – адміральський, козак – козацький*. Від назв тварин творяться присвійно-відносні прикметники тими самими суфіксами, що й присвійні: **-ач-** (**-яч-**), **-ин-** (**-їн-**), зрідка **-ов-** або нульовим суфіксом (*телячий, конячий, журавлиний*). На відміну від присвійних прикметників, що виражають належність індивідуальній особі (істоті), присвійно-відносні прикметники вказують на більш узагальнену віднесеність, наприклад: **Шевченківські** місця (місцевість, де народився, жив і навчався Т. Г. Шевченко), **дівчачий** гурт, **журавлиний** ключ.

Такі прикметники часто використовуються у творах досліджуваних письменників (*королівські посередники* [4, с. 97], *поліських міфів* [2, с. 6], *язичницька міфологія* [2, с. 41]): *бабські теревеньки* [2, с. 83]; *Споконвіків мешканці обидвох Черемошних говорили майже однаковою материнською мовою* [4, с. 97]; *Через пусті бабинські язики* [4, с. 81]; *Газдівські дівки не годні приховати від людських очей* [4, с. 89]; *В усіх теперішніх людських драмах винне лише тоталітарне минуле й ніщо інше* [5, с. 71]; *Життя в материнській утробі* [5, с. 16]; *Несправедливий вирок тріпотливого з радості людському серцю* [4, с. 85]; *Дух людський при недозі помагає* [2, с. 43]; *І ще дідівський [спосіб], що рятував од ламання костей* [3, с. 19]; *Весело, немов у дитячому калейдоскопі* [5, с. 12]; *Колись я спостерігала, як борсається риба в рибальських сітях* [5, с. 17]; *Котра знову буде в графських обіймах* [3, с. 100]; *Мусили у Європу од царського гніву втікати* [2, с. 75]; *Але саме тієї ночі я поклала на підвіконня учнівський зошит* [5, с. 40]; *Колишні польські, а тепер – російські землі* [1, с. 9]; *Переважило всі інші сільські й світові новини* [5, с. 39]; *Начебто інтересу до польського, а від недавня совіцького, берега немає* [4, с. 101]; *Сварка за сусідську курку* [2, с. 72]; *Такеї буйні вітри у нього в голові, що сусідські ворота обломилися* [2, с. 39]; *Віддалені голоси долинали з сусідського подвір'я* [3, с. 102].

Також у творі Марії Матіос «Солодка Даруся» використано назву об'єкта в селі Черемошне, виражену присвійним прикметником, який походить від слова «дідько» – *Дідькова Яма* [4, с. 92].

Ми зафіксували речення з кількома присвійними прикметниками: *Став під старою розлогою напівсухою вербою, що коло вдовиної, Ганіної хати росла* [1, с. 19]; *Затрубила на тім боці чоловіча коляда оленячим рогом* [4, с. 102]; *Тоді розвивала Дарусину голову і мастила борсуковим салом* [4, с. 13]; *Пригадував отаманові слова Яковів батько* [3, с. 36]; *Маріїні схлипи здаються ударами молота в цигановій кузні* [4, с. 14].

У зібраному матеріалі використовуються прикметники з належністю конкретній особі. Більшість з них походять від імен:

Парасчину подругу [1, с. 22] – від жіночого імені Параска;

Василининого весілля [3, с. 23] – від жіночого імені Василина;

Євині дочки [5, с. 77] – від жіночого імені Єва;

Тимошів брат [3, с. 104] – від чоловічого імені Тиміш;

Матрончину чілку [4, с. 80] – від жіночого імені зі зменшувально-пестливим забарвленням Матронка;

Платонового сусіда [3, с. 35] – від чоловічого імені Платон;

Юстинин батько [1, с. 12] – від жіночого імені Юстина;

Улянин шепіт [3, с. 26] – від жіночого імені Уляна;

Славкових слів [4, с. 13] – від чоловічого імені зі зменшувально-пестливим забарвленням Славко;

Степанове хазяйство [4, с. 12] – від чоловічого імені Степан;

Михайлові груди [4, с. 79] – від чоловічого імені Михайло;

Маріїні попоїдки [4, с. 47] – від жіночого імені Марія;

Іванового прізвища [4, с. 40] – від чоловічого імені Іван;

Дарусине подвір'я [4, с. 46] – від жіночого імені зі зменшувально-пестливим забарвленням Даруся;

Яшкова мати [3, с. 22] – від чоловічого імені зі зменшувально-пестливим забарвленням Яшко.

Також конкретне значення виражають присвійні прикметники, утворені від **назв спорідненості** (належність певному члену родини): *синові очі* [1, с. 13] – від слова «син», *дядькова родина* [1, с. 12] – від слова «дядько», *татові валянки* [4, с. 18] – від слова «тато», *жінчиній щоці* [4, с. 79] – від слова «жінка» у значенні «один із сімейного подружжя», *чоловікової спини* [4, с. 79] – від слова «чоловік» у значенні «один із сімейного подружжя», *бабусині приповідки* [2, с. 42] – від слова «бабуся» зі зменшувально-пестливим відтінком, *мамине лице* [3, с. 12] – від слова «мама».

Окрема група прикметників належності з конкретним значенням – це прикметники, утворені від **прізвищ та прізвиськ**:

Зарембиного млина [4, с. 100] – від прізвища Заремба;

Цвіркунового сина [3, с. 107] – від прізвища Цвіркун;

Совикової Ганнусі [3, с. 105] – від прізвища Совик;

Пітриковій голові [4, с. 19] – утворено від чоловічого імені **Петро** шляхом видозміни під впливом місцевого діалекту, яке перетворилося на жартівливе **Пітрик**;

Фіциковій скрипці [4, с. 91] – від прізвища Фіцик;

Тирнєшину дочку [3, с. 104] – від прізвища Тирнєшин;

Вергунівська сусідка [3, с. 34] – від прізвища Вергун;

Цвичкові ребра [4, с. 47] – етимологію слова можна пов'язати із російським словом «сверчок» (укр. – «цвіркун») та видом діяльності Івана – гра на дримбі (музичний інструмент) Дримба відтворює мелодію, схожу на сюрчання цвіркуна. Слово видозмінилося під впливом місцевого діалекту і набуло української форми **Цвичок**.

Рідше використано присвійні прикметники з конкретним значенням, які утворились від **назв тварин**: *кінського боку* [3, с. 101] – бік конкретного коня, *півнячим пір'ям* [4, с. 51] – пір'я одного півня, *молоко коров'яче* [1, с. 13] – молоко певної корови, *риб'ячу свободу* [5, с. 17] – йдеться про свободу однієї риби, яка потрапила в сіті рибалок, *оленьчим рогом* [4, с. 102] – ріг одного оленя.

Зрідка також трапляються посесивні прикметники, які виражають належність **особі**: *ласка чоловічої долоні* [5, с. 19] – долоня конкретного чоловіка, *дівочі руки* [4, с. 82] – йдеться про руки однієї дівчини. Інколи зустрічаються присвійні прикметники, які походять від **загальних назв**, але мають конкретне значення: *отвір пістолетового дула* [5, с. 6], *бригадирчиними очима* [4, с. 52] – від слова «бригадирка», *за її письменницькою логікою* [5, с. 70] – логіка окремої письменниці, *колгоспні коні* [4, с. 17] – коні, які належать певному колгоспу, *гепнув по директоровому столі* [4, с. 53] – стіл директора.

Присвійні прикметники із загальним значенням у досліджуваній нами прозі використано значно менше, ніж з конкретним значенням. Часто вживаними є присвійні прикметники, утворені від **назв осіб**: *дівоча чи жіноча доля* [2, с. 64] – доля жінки чи дівчини без конкретних вказівок, *парубочі свисти* [4, с. 102] – від слова «парубки». Трапляються присвійні прикметники, що походять від **назв тварин** із загальним значенням: *збиваючи кінськими копитами* [4, с. 51], *жаб'яче кумкання* [5, с. 37]. Але основну частину прикметників із загальним значенням становлять **присвійно-відносні** прикметники: *сільські й світові новини* [5, с. 39], *сусідські ворота* [2, с. 39], *язичницька міфологія* [2, с. 41], *бабські теревеньки* [2, с. 83], *газдівські дівки* [4, с. 89], *людському серцю* [4, с. 85], *дитячому калейдоскопі* [5, с. 12], *рибальських сітях* [5, с. 17].

2.2. Особливості вживання займенників із семою присвійності

Стилістичні властивості присвійних займенників. Форми родового й давального відмінків присвійних займенників *мійого, твійого, свійого, мійому, твійому, свійому* належать до просторічних, їх літературними відповідниками виступають форми: *мого, твого, свого, моєму, твоєму, своєму*. Форми місцевого відмінка на кшталт *(на) моїм, своїм*, синонімічні з *(на) моєму, своєму*, є наближеними до розмовних [28, с. 156].

Уваги потребують речення, в яких форми особових займенників *їх, його, її* в присвійній функції, а також займенники *себе, свій* співвідносяться з кількома іменниками, що є причиною виникнення двозначності: *Степанець після закінчення консерваторії п'ять років грав у камерному ансамблі. Його виступи завжди проходили з анілагом.*

Часто в реченнях присвійний займенник *свій* є зайвим: *За все своє життя не чув нічого смішного.*

За логічного або емоційного підкреслення, виокремлення особи замість можливого займенника *свій* уживають *мій, твій, наш*. У розмовному мовленні *свій* може набувати різноманітних стилістично забарвлених переносних значень:

- 1) передавати узагальнену належність (*Кожна жаба **своє** болото хвалить. **Своє** болото найдорожче*);
- 2) уживатися в ролі прикметника (***Свої** люди – чужі люди*);
- 3) субстантивуватися (***Своє** – найдорожче. Йду до **своїх***);
- 4) входити до складу експресивно забарвлених фразеологізмів (*На **своїх** двох. **Свого** часу*).

Займенник *наш* (*наша, наше, наші*) має такі семантичні властивості:

- 1) передавати близькість, відданість загальній справі, патріотичні почуття тощо (*За **наш** народ, за **наше** національне відродження. **Наша** Україна*);
- 2) протиставлятися прикметникові з антонімічним значенням (***Наші** й ворожі бійці. **Наші** й чужі люди*);
- 3) субстантивуватися (*Фільм О.Невзорова «**Наші**»*);
- 4) входити до складу різних фразеологізмів (***Наша** взяла! **Наших** б'ють! І **нашим**, і **вашим***) [25, с. 240].

Вживання присвійних займенників надає промові відтінок щирості – нерідко саме їм зобов'язані своєю виразністю щемливі рядки творів багатьох українських письменників: *Я п'ю тебе, сонце, **твій** теплий зілющий напій* (М. Коцюбинський); *Як розлучимось з тобою, Як забудем голос **твій** І*

вітчизні дорогій Говоритимем чужою? (О. Олесь); *Я так її, я так люблю **Мою** Україну убогу, Що прокляну святого Бога, За неї душу погублю* (Т. Шевченко); *Тільки вільний народ **своє** щастя кує, Тільки вільний народ і бере, і дає* (О. Олесь); *Здрастуй, Страднице й звитяжниче **моя!** Подаєш мені ти повний колос, Взявши зерня із **моїх** долонь... Я – **твій** промінь, погляд **твій** і голос, **Твій** не погасаючий огонь* (П. Сингаївський).

Пристрасть до присвійних займенників відображає схильність авторів до самоаналізу, заглибленість у світ переживань (не випадково і критики, аналізуючи поезію, оперують поняттям «ліричний я»); ліричне забарвлення художньої мови багато в чому залежить від частотності таких займенників.

Гіпертрофоване вживання присвійних займенників негативно оцінюється і в письмовій мові. У зв'язку з цим в книжних стилях широкого поширення набуло так зване «авторське ми», коли форма множини вживається в значенні єдиного для вказівки авторства: *ми відзначили, ми довели, як нам видається, ми вважаємо, ми підкреслюємо, ми стверджуємо і т. п.* [28, с. 160].

У прозі Володимира Лиса та Марії Матіос присвійні займенники – найбільш вживаний спосіб передачі посесивності.

Найчастішим є займенник **свій** та його форми (***свої** походи* [1, с. 13], ***своє** життя* [2, с. 21], ***своїм** патичком* [3, с. 20], ***своїми** ногами* [4, с. 19], ***своє** минуле* [5, с. 16]):

*І знову почнеш розмотувати клубок безглузлого **свого** минулого* [5, с. 14]; *Хто **свій** рід ни пам'ятає, в того й колодязь усихає* [2, с. 31]; [...] ***своїми** міркуваннями ділиться з членами Негласного комітету* [1, с. 9]; *Дівка парубкові на плече голівку **свою** схилила* [3, с. 22]; *Вона спочатку довго дивилася у криницю на **своєму** подвір'ї* [4, с. 15]; *А там уже знову клепав **свої** дрімби* [4, с. 46]; *Або дайте раду **своїм** учням* [4, с. 53]; *Їден **свій** спосіб попробую* [3, с. 19]; *Частину **свого** інтимного життя* [5, с. 11]; *Наколи мене на **свої** голочки* [5, с. 36]; *Я **свої** як не пильнувала [георгіни], а таки якась бола їх скосила* [4, с. 10]; *Так мене серце тоді заболіло, що вже й сваритися*

зі **своїм** Славком передумала [4, с. 10]; Мовби скаче на **своєму** червоному коні [3, с. 108]; Яків називав **свого** старого пса Тузиськом [3, с. 15]; Панас думав про **свою** Парасю [1, с. 14]; Такі сумні [очі], що Яків відводить **свої** [3, с. 101]; Узяв **свою** кобилочку під руку [3, с. 104]; Багач душу **свою** жебрає [2, с. 77]; Дурень **своїми** руками руйнує [2, с. 43]; Хто поле **своє** обробляє, той і хлібом ситий буде [2, с. 42]; Ти не суддя **своїм** батькам, сусідам і дітям [2, с. 79]; Прошу тебе, як би за сина **свого** [2, с. 29]; Складай **свою** молитву **своїми** словами [2, с. 60]; Тривогу **свою** їй розкажи [2, с. 61]; Полісся жило за **своїми** законами [2, с. 57]; І таки добелася **свого** [2, с. 83]; Він захитався біля порога **своєї** хати [3, с. 11]; Посилав Бог **свого** сина на землю [2, с. 15]; Вперше в **своїй** історії побачив автомобіль [3, с. 107]; **Свої** думки йому звіряй [2, с. 12]; Зося висмикнула **свою** руку [3, с. 111]; Чогось чекає посеред **своєї** самотності [3, с. 112]; І як міг беріг **свій** хутір [2, с. 7]; Ще нічого, коли автори додають **свої** міркування до почутого [2, с. 8]; На **свому** полі й стерня ни так ноги коле [2, с. 40].

Другим за частотою вживання є займенник **мій** та його форми (**мого** чоловіка [5, с. 65], **мої** валізи [3, с. 108], **мій** погляд [2, с. 31], **моє** багатство [1, с. 16], **мої** гості [4, с. 82]):

Та Божка його знає, що з **моїми** квітками приключилося [4, с. 10]; Біля **моїх** дверей все ще цілодобово чергує постовий [5, с. 20]; При **моєму** папа була запроваджена поблажка [1, с. 10]; Вона була для мене просто бабусею, мамою **моєї** мами Оксани [2, с. 5]; Як **мої** покійні бабуня казали – сто соловейків в оці сидять і виспівують [3, с. 22]; **Мій** Федько курить бакун [2, с. 40]; Який старий, Боже **мій**! [3, с. 11]; **Мій** перший трофей не на війні [1, с. 14]; Боролися за **моє** життя [2, с. 28]; Подаруй отую їдну [стежку] **моїй** дитині [2, с. 29]; Зойкнула породілля, **моя** мама Оксана [2, с. 28]; Мала народити **мого** молодшого брата Івана [2, с. 69]; На **моїх** односельчан нападала сверблячка – знайти ті скарби [2, с. 76]; Руки **мої** холод відчують [2, с. 83]; Слово, що йде од душі **моєї** [2, с. 46]; Таке чуже **моєму** життю [5, с. 35]; **Мій** покійний чоловік [2, с. 83]; Про діток **моїх** розпитує [2, с. 84]; Ой,

ни дурить, чує **моє** серце [2, с. 16]; Чого тобі, **моє** маленьке? [2, с. 13]; Шляк би го був трафив ще в **моїй** утробі [4, с. 10]; А най **мій** язик чиряки обсиплять [4, с. 11]; **Моє** ж теперішнє вкрито суцільно чорним саваном [5, с. 12]; **Мій** вердикт не змінився б ані на йоту [5, с. 7]; Усі ж **мої** дні – близнюки [5, с. 68]; Охить до гріха мені передала бабка **моя** [4, с. 44]; Чує **моє** серце – красна дівка буде [3, с. 106]; Була вона за **моєї** пам'яті теж тихою і мовчазною [2, с. 30]; До чоловіка **мого** говорить [2, с. 85]; **Мої** уста подалися назустріч [5, с. 6].

Наступним часто вживаним займенником у творах Володимира Лиса та Марії Матіос є займенник **твій** та його форми (**твій** скарб [2, с. 76], **твоїй** матусі [2, с. 34], **твоє** багатство [2, с. 77], дочка **твоя** [2, с. 85], ім'ям **твоїм** [2, с. 45]):

Зовнішній світ мало не чоботом нагадує тобі про **твою** кризу [5, с. 80]; Господи, скажи, чи я листочок на **твоїм** дереві, чи хто я? [2, с. 11]; Ніхто ліпше не порадить, ніж **твоє** щире серце [2, с. 78]; Принеси те, що тобі у **твоїй** матері найдорожче [2, с. 33]; Особливо на ближніх, на **твоїх** дітях [2, с. 32]; Кінь **твій** здурів [3, с. 103]; І коли збагнеш – то **твоє** дерево [2, с. 12]; А хто **твоя** мати, дитинко? [2, с. 30]; Мнє би половину **твого** протянуть [3, с. 25]; Пошли **твою** гадость піть [3, с. 20]; Заздрість – то гнійник для **твого** тіла і душі [2, с. 79]; А рай може бути і в **твоїй** хаті [2, с. 15].

Присвійний займенник **наш** та його форми (**наше** безбожництво [5, с. 38], **Отче наш** [1, с. 21], **наш** кут [4, с. 52], **наші** землі [3, с. 35], **нашого** села [2, с. 64]):

Коли б у цій залі засідав **наш** найбезпристрасніший Конституційний Суд [5, с. 7]; [...] який за нинішніх умов і обставин у **нашій** державі є найменш дієвим [5, с. 8]; **Наша** Маруся до вечора краля, а як стемніло, хлопці всю красу покрали [2, с. 35]; Провидіння з **нашими** думами [1, с. 11]; Цієї ночі у **нашому** гайку стрінемося [3, с. 106]; Ніби змиває **наш** запах разом із шкірою [5, с. 68]; А **наша** сим'я чорним хлібом та бульбою перебивається [2,

с. 14]; *То ж тико **наш** хутір?* [2, с. 59]; *І тато поночі почимчикував у село, до **нашої** родички баби Наталки* [2, с. 27]; *Можливо і знамениті в **наших** краях* [2, с. 75]; *Пригадую, як сварилися дві **наші** сусідки* [2, с. 74].

Як відомо, для вираження належності третій особі, коли вона не є підметом у реченні, вживається форма родового відмінка анафоричного займенника **його, її, їх** (також **їхній**), що робить ще тіснішим зв'язок між групою особових і присвійних займенників.

Доречно буде згадати про різницю між двома займенниками, яких постійно плутають у сучасній українській мові. Це займенники **їх** та **їхній**. Обидва слова зустрічаються в українській мові, але вони вживаються в різних контекстах. Займенник **їхній** – це правильний варіант написання присвійного займенника. Відповідає на питання «чий?». Наприклад: «*Усі вони, наче живі, вставали в моїй уяві – хазяїн, хазяйка та **їхні** діти*» (М. Коцюбинський).

А **їх** – це правильний варіант написання особового займенника «**вони**» у формі родового і знахідного відмінка. Відповідає на питання «кого?», «чого?», «що?». Наприклад: «*Ми поїхали в гості до родичів, а **їх** не виявилось вдома*».

Деякі мовці, особливо ті, що перебувають під впливом російської мови, не дуже охоче вживають **їхній**, бо в російській мові «**ихний**» є просторічним варіантом. Варто зауважити: в українській мові займенник **їхній** цілком літературний і не має жодних стилістичних обмежень [21, с. 115].

Стилістично розрізняються конструкції з присвійними займенниками **їхній, їхня, їхнє, їхні** й конструкції, в яких у присвійній функції виступає форма родового відмінка займенника вони – **їх: їхні проблеми – їх проблеми, їхня машина – їх машина**. Стилістично нейтральна форма **їх** вживається в офіційно-діловому, науковому стилях, в інших стилях перевага віддається присвійним займенникам.

Деякі інші дослідники культури мови дають рекомендації щодо вживання конструкцій з **їхній, їхня, їхнє, їхні** та з **їх**. При цьому

підкреслюють, що згадані конструкції розрізняються суто стилістично. Книжна форма їх переважає в офіційно-діловому й науковому стилях. Для інших стилів прийнятніший присвійний займенник **їхній** [20, с. 301].

Доволі частим є вживання займенника **його** (*його роботу* [4, с. 46], *його смерть* [3, с. 14], *його голову* [1, с. 9], *його дримбу* [4, с. 39], *його вікно* [3, с. 112]):

Щоб на полі добре вродило, тре' на краю його, по чотирьох вуглах його мак дикий посіяти [2, с. 67]; *А Славка тримав його тато із якимось приїжджим гостем* [4, с. 17]; *Зробить кар'єру, відому всьому світові, принаймні його частині* [1, с. 8]; *Дає згоду стати його законною жонкою* [3, с. 110]; *Хіба в його селі мало дівчат?* [3, с. 102]; *Голос його мами* [3, с. 21]; *Навідувалися до його маку* [3, с. 16]; *Кінь тягнеться до його рук* [3, с. 102]; *Губи його мертвіють* [3, с. 14]; *Наче почула його думки* [3, с. 18]; *Пальці його рук холодіють* [3, с. 13].

Займенник **її** (*в її голівці* [4, с. 14], *в її руках* [4, с. 49], *до її дома* [3, с. 105], *її долею* [2, с. 86], *одежа її* [1, с. 5]):

Волею судьби чи тимчасової примхи вигулькує на її шляху [5, с. 19]; *Даруся лізе у грушу і починає перев'язувати позліткою її сумне гілля* [4, с. 19]; *Вона сподобалася батькам її коханого Кмися* [3, с. 101]; *А також її слова-новотвори* [2, с. 48]; *Зрозумів – її гнів скоріше вдаваний* [1, с. 17]; *Її маленька голівка схожа на друге сонечко* [4, с. 78]; *Сум чи насмішка в її шепоті?* [3, с. 101]; *Грім її слів* [3, с. 110]; *Її кімната під шостим номером* [3, с. 100]; *А ось її думки щодо роду* [2, с. 31]; *Очі її закотилися* [3, с. 16].

Також Володимир Лис у романах вживає присвійний займенник **їхній** та його форми (*без їхньої любові* [2, с. 34], *їхніх дітей* [3, с. 22], *їхній куток* [3, с. 108], *на їхньому подвір'ї* [4, с. 46], *між їхніми обійстями* [3, с. 106]):

З неї, Воронки, й почалося їхнє перетворення на хазяїв [1, с. 13]; *Блискавка вдарила в стару грушу в їхньому саду* [3, с. 110]; *Їхні руки децю сором'язливо і спішно шукають нагоди доторкнутися* [4, с. 80]; *Це їхня прогнозована розміреність без жодної натуги* [5, с. 35]; *Ба більше – тим,*

кому розповіді передали **їхні** батьки чи бабусі [2, с. 6]; Казала, що дух **їхній** сприяє, аби пологи були легшими [2, с. 24]; Я було так мамі **їхній** порадила [2, с. 13]; Зося у **їхній** глушині? [3, с. 108]; Як звати наречену сина **їхніх** господарів? [3, с. 100]; Ступала до **їхньої** вбогої оселі гостя-пава [3, с. 109].

Трохи рідше зустрічається займенник **ваш** і його форми (до **вашої** хати [3, с. 109], у **вашому** Любомишлі [3, с. 108], життя **ваше** [3, с. 5], **Ваша** величність [1, с. 10], **вашому** синові [3, с. 22]): Скажіть, **вашого** чоловіка не мучило останнім часом безсоння? [5, с. 65]; Я ж бачу, як **ваш** Яшко на неї дивиться [3, с. 21]; Чого то, кумо, **ваш** кум на вас **вашим** голосом вчора кричєв? [2, с. 37]; Уляся до **вашої** хати норовить вирватися [3, с. 21]; Дитя перші три-штири мінути **ваші** думки чує [2, с. 26]; Кохам **вашего** сина [3, с. 112]; Прошу **вашого** благословення [3, с. 111]; То познайомте мене з **вашою** Зосею [3, с. 100]; Аби були такі вродливі, як **ваша** жонка [3, с. 103].

Можна зауважити про поліський діалект, який Володимир Лис часто використовує у своїх творах, особливо у романі «Із сонцем за плечима. Поліська мудрість Пелагеї». Письменник, можна сказати, брав інтерв'ю у власної бабусі Пелагеї і намагався максимально наблизити його до манери спілкування бабці, щоб при прочитанні цієї книги у нас складалося враження, ніби ми самі особисто з нею спілкуємося. Щодо Марії Матіос, зауважуємо, що у своєму романі «Щоденник страченої» вона використовує меншу кількість присвійних прикметників з конкретним значенням, адже сам роман побудований у формі щоденника, там мало згадок про конкретних людей. Героїня проводить певний аналіз свого життя, спостерігає за навколишнім світом і саме через це у творі велика кількість посесивних прикметників із загальним значенням. Він відбився на деяких присвійних займенниках, зокрема займенники **твоєю, своєю, моєю** та **її** зазнали певного впливу місцевого діалекту. Зокрема, присвійний займенник **її** утворений шляхом поширення структури *неї* суфіксом *-н-* (*неїн* страх, *неїна* мати, *неїне* лице). А присвійні займенники **мій, твій, свій** – це стягнені форми непрямих

відмінків (брата *свого*, *меї* хати, *твею* мамою, в *мему* письмі, *мому* охвермі, мамі *твеї*).

У творах Володимира Лиса зустрічаються такі приклади: *Чи не найскептичніше до бабусі й неїних* (люблю це поліське слово) *оповідей ставився її чоловік, а мій дід Федір Іванович Кусько* [2, с. 7]; *Казали, хрещена моя Харитинка щось низдорова, мо' помолитися тре', неїну зірочку за здоров'є попросити* [2, с. 58]; – *Хочу, щоб ти був моїм, а я – твею...* – *Будеш ти мею, а я твоїм* [3, с. 26]; *Посватався на чуже село, а тепер на свему на дівок заглядаєця* [2, с. 37]; *Торкнешся, на руку неїну той промінчик посади, побачиш, що буде* [2, с. 14]; *Он і неїні спідниця і сорочка біліють на траві* [1, с. 17]; *Яшко бачив, як до мамі *свеї* заговорила* [3, с. 25]; *Очі неїні паволокою-туманцем зтягнуті* [3, с. 26]; *Та ж з твоїм Яшком і мею Улянкою* [3, с. 21]; *А от серця неїного ни купиш, скіко не старайся* [2, с. 71]; *Ни шкодуй, Матінко, *свеї* стежки* [2, с. 29]; *Простягни свою руку на неїну голівку* [2, с. 44]; *Просто неїні слова помагали* [2, с. 86].

Досить часто в одному реченні письменники використовують кілька присвійних займенників, тим самим наближують текст до розмовного стилю: *Її маленька рука в його великій селянській чоловічій лані. Її доля теж. Її і його доля в його руках* [3, с. 110]; *З якою ніжністю вона ставилася до своєї мамі Пріськи. Її мама, а моя прабабуся прожила довге життя* [2, с. 30]; *Який це має зв'язок із вінегретом наших думок, бажань, їхньою реалізацією і нашими вчинками?* [5, с. 69]; *Такою була бабуся Пелагея, мудрість якої я й хочу передати через почуте мною й іншими людьми вам, поєднавши в деяких моментах з мудрістю інших моїх земляків* [2, с. 8]; *Тільки з тим, хто в цю мить тримає своїми руками твої полохкі долоні* [4, с. 85]; *А я від своєї мамі знаю, що у нашої бабки було семеро дітей* [4, с. 42]; *Да твоя голова оторвалась. І моя тожє* [3, с. 17]; *Погрумичила з своїм дурним чоловіком її сина* [3, с. 111].

2.3. Іменники у формі родового відмінку як засіб передачі присвійної семантики

Якщо аналізувати вживання іменників родового відмінку в прозі Володимира Лиса та Марії Матіос, то іменникові елементи передачі присвійних відношень ми спостерігаємо вже у назвах досліджуваних нами романів – «Століття **Якова**», «Діва **Млинища**», «Поліська мудрість **Пелагеї**» та «Щоденник **страченої**».

Найчастіше посесивний родовий відмінок походить від **назв імен** (*мати **Якова*** [3, с. 109], *подарунок **Неоніли*** [3, с. 108]):

*Міркування й філософія бабусі **Пелагеї*** [2, с. 9]; *Такі ж дорогоцінні перли падали з вуст бабусі **Палажки*** [2, с. 6]; *Квиль, як і розтривожена душа старого **Якова*** [3, с. 106]; *Язиком **Якова** невідомо хто водив* [3, с. 111]; *Привіз Платон, батько **Якова** із війни* [3, с. 35]; *Ніц у серці **Якова** не здригнулося* [3, с. 105]; *За гріх **Адама і Єви**, як батюшка кажуть?* [2, с. 10]; *Але зафіксоване на папері залишається начебто непорушним, як теорема **Піфагора*** [5, с. 15]; *Із розгорнутим детективом **Василя Шкляра** я все іще напівлежала на тахті* [5, с. 6]; *Бере з долоні **Якова** білу грудку* [3, с. 102]; *Наполеон вперше заходить до спальні **Жозефіни*** [1, с. 13]; *Помер дід Григорій, брат прабабусі **Пріськи*** [2, с. 69].

Наступним часто вживаним присвійним родовим відмінком є похідні від назв **осіб** (*очі розумної людини* [2, с. 17], *крик **породіллі*** [1, с. 7]):

*То того **хазяїна** (рід діяльності) кінь, що чужим вівсом потилицю чухає* [2, с. 35]; *Думки звичайної **жінки-поліщучки** (стать, група українців)* [2, с. 9]; *Припала до ручок великої **пані** (поважне звернення до жінки)* [3, с. 109]; *Так, як тече кров **людини*** [4, с. 85]; *Очі завжди шукали дримбу, тіло якої нагадує тіло дорідної **жінки*** [4, с. 41]; *Можете написати ім'я **дитини*** [5, с. 80]; *Плутаються у власних думках, як ноги п'яної **людини*** [5, с. 16]; *Взяті з праць східних **авторів** (професія) думки й ідеї* [2, с. 9]; *Дає дитинку в руки **матері** (спорідненість)* [2, с. 24]; *Як кума обминає хату **кума** (спорідненість) – в неї няхороша дума* [2, с. 82].

Переважно посесивний родовий відмінок походить від загальних назв (підвіконня **хати** [4, с. 78], крізь пори **шкіри** [5, с. 10], на порозі **хати** [2, с. 59]):

Починаю гортати пожовклі сторінки щоденника [5, с. 11]; *Ввалився-вкотився Дмитро Одайний – комірник колгоспу* [4, с. 52]; *Два хлопці перебирали педалі велосипедів* [4, с. 48]; *Краєчком дорогої хустки стала терти око* [3, с. 111]; *Стіни хати задримжали* [3, с. 112]; *На самісінькому денці конверта* [3, с. 14]; *Може зруйнувати цілий ланцюжок зв'язків* [1, с. 7].

Частотними є іменники у формі родового відмінка, що є назвами рослин (сік молоді **бульби** [3, с. 20]): *Бабуся вміла «читати» шум дерев* [2, с. 67]; *Легкий вітер голівки трав колише* [4, с. 41]; *Гладить веселі голівки айстр* [4, с. 11]; *А то гойдається, як біла смерть між зеленю дерев* [5, с. 36]; *Мені не подобається гострий, надокучливий запах м'яти з-під гойданки* [5, с. 35].

Інколи зустрічаються похідні від назв тварин (крик **сови** [2, с. 69], крила **метелика** [1, с. 7], серце **комахи** [3, с. 5]): *Просить Матронка голосом, схожим на шелест ласиці в сіні* [4, с. 78].

Нерідко письменники використовують родовий відмінок належності, утворений від прізвищ та прізвиस्क: *Серед інших живе сім'я Терещуків* [1, с. 12]; *Поставити себе на одну дошку із домами Романових, Гогенцолернів і Габсбургів* [1, с. 9]; *Назвала вуличне прізвисько старого Вергуна* [3, с. 22]; *Бо ж служив тоді в охоронній піхоті генерала Осецького* [3, с. 35]; *Як пана Пьотра заберуть звідси, то Вергуна старого буде колодниця* [3, с. 31]; *Біля літньої дачі графа Драницького* [3, с. 107]; *А посеред двору лементувала дружина колгоспного бригадира Передерія – Ірина* [4, с. 49]; *Із розгорнутим детективом Василя Шкляра я все іще напівлежала на тахті* [5, с. 6]; *хвороба Альцгеймера* [2, с. 30].

Зрідка автори використовують посесивний родовий відмінок, який походить від абстрактних понять: *Того року середина осені випала суха* [1, с. 14]; *Недоторкані запали болю давно вичерпані* [5, с. 13]; *І щоденник – не*

томограф душі, а лише шлем для томографа [5, с. 15]; *Корона і крона життя* – чекання смерті [5, с. 14].

Часто в романах Володимира Лиса використано **військову лексику** та **назви керівних посад**: *Да ти, дед, настояний вєтеран **войни*** [3, с. 25]; *Лейтенант королівської **гвардії*** [1, с. 8]; *Пакет ляже на стіл російського **імператора*** [1, с. 9]; *Цей онук німецької **принцеси*** [1, с. 9]; *Повернутися до біографії **принцеси*** [1, с. 10].

Використано родовий відмінок належності, який походить від **субстантивованих частин мови**: *Голос **молодого** зривався* [4, с. 83]; *Погляд **хворого** посвітліє* [2, с. 68]; *Принести до домівки **хворого*** [2, с. 63]; *Яйце на очах **зівrochenого** розбивала* [2, с. 64]. Назва однієї із проаналізованої нами книги Марії Матіос теж має такий родовий відмінок – «*Щоденник **страченої***».

Зафіксовано кілька випадків, коли родовий відмінок виражає **належність країні**: *Спричинить ураган на узбережжі **США*** [1, с. 7]; *Храми **Волині*** [2, с. 8]; *Спогади про її вулканічну температуру в часи кохання могли б розтопити льоди **Антарктиди** з Арктикою разом узяті* [5, с. 21].

Аналізуючи вживання родового відмінка належності, доречно згадати про **теорію граматичної трансформації**. Суть цієї теорії полягає в тому, що словосполучення з присвійним родовим відмінком можна перетворити у так звані вторинні словосполучення – словосполучення з присвійними прикметниками [3, с. 70]. Теоретичні обґрунтування цієї теорії належить І. Р. Вихованцю, К. Г. Городенській, О. Г. Межову.

Граматичні трансформації полягають у перебудові структури речення в процесі мовлення згідно з нормами мови. Трансформація може бути повною або частковою залежно від того, чи змінюється структура речення повністю або частково. Зазвичай, коли змінюються головні члени речення, відбувається повна трансформація, якщо ж замінюються лише другорядні – часткова. Окрім заміни членів речення можуть замінюватися і частини мови. Частіше за все це відбувається одночасно.

Важливо враховувати всі фактори, які можуть впливати на застосування граматичних трансформацій, а саме: синтаксичну функцію речення, його лексичне наповнення, його смислову структуру, контекст (оточення) речення та його експресивно-стилістичну функцію.

Порівняємо родовий належності, що походить від **назв імен**: *брат Пріськи* [2, с. 69] – **Прісьчин** брат, *спальня Жозефіни* [1, с. 13] – **Жозефінина** спальня, *теорема Піфагора* [5, с. 15] – **Піфагорова** теорема, *долоня Якова* [3, с. 102] – **Яковова** долоня, *гріх Адама і Єви* [2, с. 10] – **Адамовий** (коротка форма – **Адамів**) і **Євин** гріх, *вуста Палажки* [2, с. 6] – **Палажчині** вуста, *філософія Пелагеї* [2, с. 9] – **Пелагеїна** філософія, *подарунок Неоніли* [3, с. 108] – **Неонілін** подарунок.

Назви осіб: *хата кума* [2, с. 82] – **кумова** хата, *руки матері* [2, с. 24] – **материні** руки, *праці авторів* [2, с. 9] – **авторські** праці, *ноги людини* [5, с. 16] – **людські** ноги, *ім'я дитини* [5, с. 80] – **дитяче** ім'я, *тіло жінки* [4, с. 41] – **жіноче** тіло, *ручки пані* [3, с. 109] – **панські** ручки, *кінь хазяїна* [2, с. 35] – **хазяйський** кінь.

Також вторинні сполучення можна утворити від іменників родового відмінка, які походять від **назв тварин**: *шелест ласиці* [4, с. 78] – **ласичий** шелест, *серце комахи* [3, с. 5] – **комашине** серце, *крила метелика* [1, с. 7] – **метеликові** крила, *крик сови* [2, с. 69] – **совиний** крик.

В усіх інших іменниках (абстрактні поняття (*біль, осінь, душа*), похідні від назв рослин (*м'ята, бульба, трава*), загальні іменники (*зв'язок, ланцюжок, конверт*), похідні від військових та керівних посад (*принцеса*), субстантивовані частини мови (*зіврочений, хворий, молодий*)) вторинні словосполучення утворити неможливо.

2.4. Категорія посесивності у системі дієслівних форм

У художніх текстах романів часто використано присвійне дієслово **мати**: *Мати Юстина була не проти **мати** таку невістку* [1, с. 12]; *Не, кумо, я ж не проти **мати** такого зєтя, як ваш синочок рідненький, а мій хрещений!*

[3, с. 22]; Чому забажалося **мати** саме Параску? [1, с. 57]; Захотілося йому в себе тую вельми загадкову карту **мати** [1, с. 60];

Часто вживаною є форма дієслова *мати* чоловічого роду минулого часу – **мав**: *Тиміш Вергун мав виразні темно-горіхові очі* [3, с. 24]; *На відміну від кота, пес мав ім'я і звався Тузиком* [3, с. 15]; *Лесь мав звичку казати це слово часто* [1, с. 12]; *Мав ще одну перевагу над Яковом – був на цілих три роки старшим від Улянки* [3, с. 24]; *Батько його мав дозвіл на тримання рушниці* [3, с. 54]; *Тиміш мав повне право раніше заслати сватів* [3, с. 24]; *Щоби мав силу грати у дримбу* [4, с. 47]; *До того ж мав вроджену ваду* [4, с. 47].

Дуже часто використано форму теперішнього часу **має**: *Хіба вітер має кігтики, пазурики?* [1, с. 15]; *Хіба наш куток має свою Діву?* [1, с. 22]. *Лесь мав звичку казати це слово часто* [1, с. 12]; *Знав, що ліс має своїх жителів* [1, с. 20]; *Й подумав про силу, яку має жінка, з якою полюбився* [3, с. 49]; *Має у своїй проклятій утробі плід, дитину* [1, с. 68]; *А має особливі слова, особливу приязнь тільки до неї* [1, с. 19]; *Але ж Михайло має очі* [4, с. 101]; *Веремінність для газдині, що має вінчаного газду – це не встид* [4, с. 91]; *Та й до вечора має спокій голові* [4, с. 93]; *То пан газда має любку?* [4, с. 103].

Рідше – форма **мала** (*Мовби мала бажання впевнитися, що то таки він* [3, с. 62]; *Пелагея мала своє вражаюче відчуття* [2, с. 21]) і **маю** (*Маю свою грижу* [4, с. 95]).

2. 5. Посесив у фразеологічних сполученнях та крилатих висловах

Фразеологізми з присвійним компонентом – це вторинні емоційно-експресивні та змістові нашарування на їх власне значення. Вони можуть мати оцінний характер, відображаючи при цьому панівну суспільну оцінку певних ознак людей [56, с. 18]. Визначальну роль у формуванні конотативних значень відіграє переосмислення присвійних прикметників на основі метафори, метонімії, порівняння. Присвійні прикметники у складі фразеологізмів набувають негативних, позитивних або нейтральних

конотацій. Соціально-оцінні конотативні значення частіше мають негативне забарвлення, рідше позитивне. Це зумовлене тим, що народна уява жвавіше реагує на негативні риси людей, ніж позитивні. Серед негативних конотацій, наголошує Ю. М. Федорова, найбільш часто вживаними є «ледача, лінива людина», «брехлива людина», «жорстока, підступна, небезпечна людина», «хитра, лукава людина». Як позитивні представлені такі конотативні значення: «сміливий, хоробрий, відважний чоловік», «вірна, незрадлива жінка» (*не бий лежачого, сон рябої кобили, вовк в овечій шкурі, потайна собака, гострий на язик, лебедина вірність*).

Фразеологізація присвійних прикметників зумовлює лексичну варіативність у складі фразеологічних одиниць. Варіюванню підлягають переважно іменники, що узгоджуються з присвійними прикметниками (*Авгієві* *стайні* (*конюшні*), *Каїнова* *печать* (*тавро*), *левіна* *грива* (*шевелюра*)), рідше присвійноприкметниковий компонент (у *чортового* (*бісового*) *батька*) [56, с. 18].

Більшість фразеологічних одиниць з присвійним прикметником є **народнорозмовного походження** (*Божя* *пташка*, *волочиться як Борисів бик*, *мамин мізинчик*, *петрів батіг*, *курячий (свинячий) дощ*). Також доволі поширеними в українській мові є запозичені стійкі вислови книжного утворення, репрезентовані античними та біблійними фразеологізмами (*Буріданів осел*, *Валаамова ослиця*, *Сізіфова робота*, *Піррова перемога*, *Піфагорова теорема*).

Також Ю. М. Федорова стверджує, що у складі фразеологізмів, що походять з античних міфів та легенд вживаються присвійні прикметники, утворені від **особових імен персонажів міфів** (*висіти дамокловим мечем*, *Еолова арфа*).

Також велику групу фразеологічних одиниць з використанням міфічних істот становлять **власне українські фразеологізми народнорозмовного походження, похідні від назв міфічних персонажів**, яких людина наділяла антропоморфними рисами (*русалковий погляд*,

чортова тетеря). Особливістю цих фразеологічних виразів є те, що вони переважно функціонують як некоректна лексика або мають негативний відтінок (*бісова (чортова, іродова, собача) душа, дідькова личина, якої чортової (бісової) матері*).

Фразеологічні одиниці з конфесійними назвами умовно можна поділити на дві групи: **власне українські**, що мають народнорозмовне походження (*крий мати божя, на одчай божий*) та **запозичені з біблійних легенд, міфів, притч** (*Ноїв ковчег, Лукуллів бенкет*). Деякі присвійні прикметники, похідні від особових імен, які зустрічаються в Біблії та Євангелії, стають компонентами **народнорозмовних одиниць** (*Христова невіста, кайнове діло чинити, Адамові діти*). Втративши лексичні значення своїх компонентів, фразеологічні одиниці з присвійними прикметниками, утвореними від конфесійних назв, виражають різні емоційні стани людини (захоплення, здивування, переляк, зневага, незадоволення). Характерною ознакою цих одиниць є **інверсійний порядок слів** (*кара Господня, Мати (Матір) Божя, агнець Божий*) [56, с. 17].

Фразеологічні одиниці з присвійними прикметниками, похідними від назв людини, також діляться на дві групи: **фразеологічні одиниці, у складі яких виділяються присвійні прикметники, похідні від власних імен та від загальної назви людини**. Власні імена у складі фразеологізмів не індивідуалізовані, вони давно перетворилися на узагальнені назви, позначаючи певне явище, певну рису вдачі людини. Семантичну природу присвійного компонента «власне ім'я» найточніше розкриває поняття конотації. Входячи в структуру фразеологізму, присвійні прикметники, похідні від власних імен, набувають різних оцінних конотацій. Найбільш часто вживаними є конотації «дурна, нерозумна людина», «нечесна, хитра, брехлива людина». Імена святих у складі фразеологізмів відзначаються темпоральним значенням, в основі яких лежить вказівка на конкретний день календаря (*Не щодня поповим дітям Дмитрова субота!; Василів вечір додає дня на курячу ніжку*) [56, с. 11].

Присвійні прикметники, утворені від загальної назви особи, виступають переважно у складі прислів'їв та приказок. Вони, за трактуванням Юлії Федорової, виражають різні характеристики людини: «ледачий, лінивий, зманіжений», «пихатий, гоноровитий, примхливий», «ненаситний, жадібний, скупий», на означення ступенів спорідненості, свояцтва тощо. Фразеологічні одиниці цієї групи можуть також означати **власне предмет** (*пастуший ріжок*), **абстрактні поняття** (*дитячий лепет*), мати **процесуальну семантику** (*за маминою спиною сидіти*).

Фразеологізми з **аніمالістичним компонентом** становлять основу фразеологічних виразів з присвійним прикметниковим компонентом. Загалом ці фразеологізми відзначаються високим ступенем продуктивності. Вони здатні давати образну характеристику людини. Фразеологічні одиниці з прикметниками, похідними від назв тварин, мають негативні конотативні значення. Проаналізований матеріал дає змогу зробити висновок про те, що фразеологічні одиниці на позначення зовнішнього вигляду особи та її психічних якостей характеризуються частим вживанням у текстах художньої літератури та в усному мовленні (*пацюче рило, мавпяче лице (обличчя), качиний ніс, собача вірність (відданість)*). Крім того, виявлено багато народних **назв рослин**, що вживаються як стійкі усталені звороти з аніمالістичним присвійноприкметниковим компонентом (*заячий салат, котяча м'ята, вовчі ягоди*) [56, с. 18].

На прикладі прози Володимира Лиса та Марії Матіос було знайдено такі фразеологічні вирази: *Дарусі стало шкода Славка, що міг від горілки згоріти ні за цапову душу* [4, с. 17]; *Скрадається до невинної душі, як ласиця під коров'ячий дійок* [4, с. 84]; *Тягар, який ноги, як те кінське пудо, спутував язик* [2, с. 12]; *Така пролаза, що й крізь мишачу нірку пролізе* [2, с. 37]; *Так і пішов Михайло служити по людях, годувати газдівські воші* [4, с. 82].

Кобилячі тичі – шипшина [2, с. 52]; *попова свинка – замурзана людина* [2, с. 54]; *Ці чортові забобони-заборони-перестороги-колінопреклонство – страх, не відомо перед чим* [5, с. 82].

Щоб урізноманітнити мову творів, Володимир Лис та Марія Матіос комбінують **кілька** різних способів вираження категорії присвійності в одному реченні: *Ще **мої** бабуся покійні казали, що кожна людина **має своє** дерево* [2, с. 11]; *По чужих **мужицьких** лицях застрягає, ніби не **має свого*** [4, с. 87]; *Хіба **наш** куток **має свою** Діву?* [1, с. 22]; *Як завше гавкав в останні літа **свого псячого** життя* [3, с. 15]; ***Тарасові** діти з **його** вимови сміються* [3, с. 12]; *Такого кресання, як тепер між **Ірининим** язиком і **її** зубами і близько не було* [4, с. 51]; *Лише в **Господній** і **її** чоловіка волі* [4, с. 83]; ***Горіхове** листя під місяцем відбивало якісь ірреальні тони **срібла*** [5, с. 40]; ***Його** мова нагадувала торохтіння **підводи*** [4, с. 42]; *В салонах **автобусів** дрижить в **його** губах дрімба* [4, с. 46]; *Зося схопила **своєю** ніжною ручкою лапище **Якова*** [3, с. 109]; *Захищав **своє** обійстя, аж доки, вже після смерті **бабусі**, хутір не з'їла меліорація* [2, с. 7]; *Іде у **свій** золотий садочок, саджений іще **татовими** руками* [4, с. 19]; ***Дівочий** крик, як поранений птах, ударився в **його** лице* [1, с. 16]; ***Його** кохана наказала принести **материнське** серце* [2, с. 33]; *Ще в юності **її** дедько Марко прочитав їй **Соломонові** приповідки* [2, с. 41]; ***Бабусині** історії дід називав побрехеньками, і все ж, зауважу, при всій **його** домашній авторитарності...* [2, с. 7]; ***Його** пальці вчепилися в **материну** спідницю* [3, с. 24]; *Тільки **Божя** блакить, як **їхні** бабуня мовлять* [3, с. 22]; ***Зосині** пальчики ледь-ледь стисли **його** пальці* [3, с. 111]; *Птах несказанної удачі залетів з волі **Божої** до **їхньої** вбогої хатини* [3, с. 110]; *І ніхто не сміявся ані з **Тараскового** тата, ані з **його** братів* [4, с. 19]; *На жаль, **щоденникові** записи мало відкривають справжню природу **людини*** [5, с. 15]; *Проте **моя** добровільність зараз нагадує добровільну смиренність схиленої шиї **бика** перед тим, як **його** тім'я вдарить занесений обух* [5, с. 10]; *А тепер я тримаю в руках темно-зелений, як поросла жабуринням **озерна***

вода, талмуд *свого* багаторічного щоденника з претензійною назвою «*Жіночий літопис*» [5, с. 10].

2. 6. Аналіз результатів асоціативного експерименту

Асоціативний експеримент застосовують у різних галузях знань: лінгвістиці, психології, соціології та інших. Формування асоціацій – це складний психофізіологічний процес, який передбачає зв'язок між певними нервово-психічними актами, думками, уявленнями, почуттями та відчуттями індивідуума. Будь-яке слово, сказане, прочитане або почуте, призводить до дії великий механізм асоціативних зв'язків, що формує окремий образ. Утворюючи ці асоціації, людина виявляє своє бачення дійсності крізь призму індивідуальної асоціативної картини світу, що формується в період її становлення в певному соціальному, культурному, ментальному та лінгвістичному просторі, що закарбовується у її підсвідомості [23, с. 161].

Асоціативний експеримент – метод психосемантичного дослідження, психологічний або психолінгвістичний експеримент, суть якого полягає в тому, що респондентові пропонують стимули різного типу (слова, малюнки тощо) з метою викликати у нього відповідні асоціації [1, с. 5].

Перший у світі асоціативний експеримент поставив вчений Ф. Гальтон, а В. фон Вундт, К. Г. Юнг, М. Вертгеймер і Д. Кляйн застосовували асоціативний експеримент як проективний метод для дослідження мотивації особистості.

Якщо говорити про періоди становлення та розвитку асоціативного експерименту, то початковий період використання асоціативного експерименту завершується в 1910 р. створенням так званого Кент-Розанівського списку асоціативних норм. Для наступного – другого періоду характерний сильний вплив ідей біхевіористської психології, що розглядав зв'язок між стимулом і реакцією як суто механічний та чіткою прагматичною спрямованістю. Останній – третій період асоціативних досліджень пов'язаний із виникненням науки психолінгвістики (1954 р.) і дослідженнями

мовленнєвої діяльності людини. Із формуванням когнітивної парадигми мовознавчих досліджень результати асоціативного експерименту починають залучати до вивчення когніції людини, особливостей мовної концептуалізації тощо [14, с. 34].

Розрізняють три види асоціативного експерименту:

1) **вільний**, коли респондентові пропонують відповісти словом, що найпершим спало йому на думку після пред'явлення стимулу, не обмежуючи вибір реакції жодними критеріями;

2) **керований** (або його ще називають **цілеспрямованим**), коли експериментатор певним способом обмежує вибір реакції, наприклад, дає завдання подати означення до стимулів-іменників тощо. Такий тип реакції має на увазі некероване, раптове, спонтанне протікання процесу відтворення змісту свідомості та несвідомості суб'єкта. Але значним недоліком цього виду експерименту є те, у ньому можливе утворення залежностей між послідовними реакціями.

3) **ланцюговий** (або його ще називають **змішаним**), у якому респондентові дають змогу відповісти необмеженою кількістю реакцій на стимул, не встановлюючи жодних формальних або семантичних рамок [6, с. 12].

На перебіг асоціативного експерименту можуть впливати різноманітні чинники (соціальні, психофізіологічні тощо), зокрема:

- форма проведення асоціативного експерименту (усна, письмова);
- спосіб пред'явлення стимулів (по одному або списком тощо);
- хто і як проводить експеримент (поведінка експериментатора, його індивідуальні характеристики, настанови, яку він/вона дає респондентам тощо);
- обставини, за яких експеримент відбувається (місце проведення, погодні тощо умови);
- психічний стан інформантів на час проведення експерименту;

- вплив політичних та інших подій на їхню свідомість тощо.

Асоціативні зв'язки, які наявні у свідомості людини взагалі або присутні у певний момент, пов'язані із протіканням у корі головного мозку тих чи інших психічних процесів, від яких залежить мислення людини взагалі. Відповідь (*слово-реакція*) на задане *слово-стимул* дозволяє простежити динаміку асоціативних зв'язків, які виникають у свідомості людини, визначити як за допомогою мовних знаків відображається об'єктивна дійсність у її свідомості, які зв'язки вона будує між певними предметами і явищами, семантичні зв'язки між словами, який тип мислення у неї переважає [1, с. 8].

Перевагами асоціативного експерименту є: простота, зручність у застосуванні. А недоліком методу є його чутливість до фонологічної та синтаксичної подібності, що призводить до значної зумовленості асоціацій мовними штампами.

Асоціативний експеримент як процедура дослідження дозволяє встановити різні асоціативні ряди та асоціативне поле на задані слова-стимули, визначити частотність асоціативних зв'язків, встановити їх види, показати їх розміщення за ступенем первинності чи вторинності, за відстанню, встановити зв'язок асоціативної пари, показати семантичний «подразник», який викликав ефект обманливого сподівання, дослідити рівень абстракції окремих асоціативних слів у площині окремого асоціативного поля та асоціативних рядів тощо [14, с. 36].

Механізм побудови мовних асоціацій досить складний. На сьогодні вчені сперечаються щодо поглядів на питання про чинники, що переважають у процесі виникнення окремих асоціативних зв'язків між словами. Одні вчені (Г. Щур, Б. Плотников) стверджують, що ці зв'язки виникають в основі асоціацій завдяки об'єктивному та соціальному досвіду особистості, інші ж наголошують на її психічний характер (Ф. Галтон, В. Вундт) або на залежність від культурних та історичних традицій народу (А. Сахарний, А. Залевська). Але поступово загальноприйнятою стає думка, що «асоціація – це

загалом не стільки «механізм», скільки фундаментальне явище, яке потребує пояснення та розкриття його механізмів» [23, с. 160].

Мовознавець О. Потебня вважав асоціативність одним з основних чинників утворення низки уявлень. Він вказує на те, що «асоціативність полягає в тому, що різнорідні сприйняття не знищують взаємно свою самотійність, а залишаючись самі собою, зливаються в одне ціле» [47, с. 136]. Спираючись на дослідження В. Гумбольдта, вчений стверджував, що формування й способи вираження асоціацій мотивуються саме належністю індивідуума до певного етнокультурного об'єднання та до людства загалом. Накопичуючи досвід свого народу, пан Потебня пропускає його крізь призму суб'єктивізму, тому й будь-який асоціативний процес має певний суб'єктивний характер, в основі якого лежить об'єктивна дійсність [47, с. 143].

Існують певні етапи, яких варто дотримуватись під час проведення асоціативного експерименту:

1) побудова асоціативного поля. Цей етап схожий з вільним асоціативним експериментом, бо на цьому етапі респондентам пропонується написати перше слово, яке спадає на думку, як реакцію на певний стимул. Ніяких обмежень на реакції немає;

2) статистика кількісних показників отриманих реакцій. Після проведення експерименту спочатку підраховується загальна кількість реакцій на запропоноване слово-стимул. Виокремлюються ті, що збігаються;

3) когнітивна інтерпретація асоціатів. Вибрані на попередньому етапі реакції згруповуються за окремими когнітивними ознаками. Слова-асоціати виконують функцію мовних засобів вербалізації;

4) когнітивно-психолінгвістична інтерпретація досліджуваного концепту. Виділені когнітивні шари формують зміст концептів, що виступають об'єктом аналізу. Під когнітивним шаром ми маємо на увазі сукупність когнітивних ознак, що відображають дискретну одиницю концепту певного рівня абстракції, що має мовні способи об'єктивації (слово,

словниковий ряд, фразеологічні одиниці). Когнітивна ознака – це мінімальний структурний компонент концепту, який відображає його певну рису [47, с. 131];

5) побудова моделі асоціативного поля.

У рамках дослідження питання про застосування, використання та способи вживання засобів категорії присвійності був проведений вільний асоціативний експеримент. Було створено спеціальний опитувальник для експерименту, який охоплював питання, які стосуються вживання засобів належності на території, де проживає реципієнт, і які стосуються безпосередньо теми дипломної роботи – засоби вираження присвійності у творчості Володимира Лиса та Марії Матіос, зокрема як саме трактують ті чи інші вирази обрані реципієнти.

Наш опитувальник складається з п'яти питань:

1) які засоби Ви використовуєте для передачі значення належності, присвійності?

2) якому із цих двох засобів вираження присвійності Ви надаєте перевагу: *книга Наталки* чи *Наталчина книга*? *робота батька* чи *батькова робота*? *лисяча нора* чи *нора лиса*? Чому?

3) які присвійні займенники у повсякденному мовленні Ви використовуєте більше, які – менше? Яка діалектна форма цих слів Вам відома? (Зокрема, *мій*, *твій*, *свій*, *його*, *її*, *їхній* і т. п.).

4) наведіть приклади фразеологізмів, сталих виразів, крилатих висловів з назвами присвійності, які Ви часто уживаєте. (Наприклад: *Сізіфова праця*, *собача вірність*, *за маминою спиною сидіти*).

5) поясніть значення запропонованих виразів із творчості:

- Володимира Лиса: «*Тягар, який ноги, як те кінське пудо, спутував язик*», «*Така пролаза, що й крізь мишачу нірку пролізе*»;

- Марії Матіос: «*Дарусі стало шкода Славка, що міг від горілки згоріти ні за цапову душу*», «*Скрадається до невинної душі, як ласиця під коров'ячий діюк*»

Опитувальник орієнтований на те, щоб реципієнти давали відповідь на поставлені питання не відповідно до норм української мови, а відповідно до середовища, в якому вони знаходяться, місця проживання з притаманними йому діалектними формами, професійної діяльності та вікових особливостей.

У дослідженні взяли участь 22 реципієнти, мешканці Вінницької, Закарпатської, Волинської, Чернівецької, Дніпропетровської, Львівської, Хмельницької, Черкаської областей; студенти Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (факультет філології й журналістики імені Михайла Стельмаха), Львівського інституту економіки й туризму (факультет менеджменту, товарознавства та комерційної діяльності), Львівського національного університету імені Івана Франка (факультет міжнародних відносин), Одеського національного університету імені Іллі Ілліча Мечникова (біологічний факультет), Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (філологічний факультет).

Щодо вікового діапазону опитуваних, то в нашому асоціативному експерименті взяли участь особи такого віку:

- 20 років – 11 осіб;
- 21 рік – 5 осіб;
- 26 років – 2 особи;
- 22 роки – 1 особа;
- 24 роки – 1 особа;
- 27 років – 1 особа;
- 28 років – 1 особа.

Експеримент проводився у 2020 році, отже вік реципієнтів – переважно 20-28 років. Відомо, що в цьому віці завершується формування мовних здібностей – цим пояснюється вибір переважно студентської аудиторії для проведення експериментів. Їхня майбутня професія залишає вагомий слід на мовній свідомості, тому саме завдяки цьому можливе прогнозування

розвитку свідомості сучасних студентів, майбутніх спеціалістів, які впродовж наступних 30-50 років будуть визначати мовну, духовну й матеріальну сфери життя соціуму. Серед опитуваних 2 особи чоловічої статі та 20 – жіночої. На жаль, таке співвідношення статей не дає нам підстав для того, щоб робити остаточні висновки щодо особливостей гендерного сприйняття, оскільки це було б не об'єктивно, але не позбавляє права порівнювати асоціації чоловіків та жінок, що дозволяє виділити окремі характерні риси в соціальному портреті.

На перше питання «Які засоби Ви використовуєте для передачі значення належності, присвійності?» переважно всі опитувані реципієнти дали відповідь «присвійні прикметники, присвійні займенники». 11 осіб навели приклади присвійності, які вони використовують у своєму мовленні: *бабин, дядьків, наш, її, їхній, матусина книга, моя робота, братова гра, ваше крісло, сестрин, мамин, Оленчин, її/його телефон, моя книга, Юлин зошит, мій, бабусин, ведмежий, Ольжин*. Троє осіб навели приклади суфіксів, за допомогою яких створюються присвійні прикметники (**-ин, -ін, -ів, -ов, -ев**). Двоє реципієнтів згадали лише присвійні прикметники. І лише двоє опитуваних згадали форму родового відмінку іменника як засіб вираження посесивності.

Друге питання «Якому із цих двох засобів вираження присвійності Ви надаєте перевагу: *книга Наталки* чи *Наталчина книга*? *робота батька* чи *батькова робота*? *лисяча нора* чи *нора лиса*? Чому?» 20 реципієнтів надали перевагу присвійним прикметникам: *Наталчина книга, батькова робота, лисяча нора*. Причинами такого вибору є:

- звичка розмовляти так у повсякденному житті, побуті;
- автоматично вимовляють, не задумуються над вибором;
- цілком повна передача значення присвійності, належності комусь чи чомусь;
- милозвучність, краще звучання;

- зручніше та легше у використанні;
- так розмовляє оточення реципієнта;
- відповідність нормам української мови.

Двоє реципієнтів обрали обидва варіанти, мотивуючи це тим, що їхній вибір залежить від ситуації мовлення та зручності використання.

Щодо третього питання, яке звучить «Які присвійні займенники у повсякденному мовленні Ви використовуєте більше, які – менше? Яка діалектна форма цих слів Вам відома?», всі 22 реципієнти найчастіше використовують 2 присвійних займенники: *мій* та *твій*. Далі частотність вживання присвійних займенників варіюється: 16 реципієнтів вживають займенники *його*, *її*, 6 – *ваш*, *наш*. Рідко хто з опитуваних користується присвійним займенником *їхній*, а троє осіб ототожнюють значення займенників *їх* та *їхній*. Щодо діалектних форм, то не всі реципієнти їх використовують і взагалі з ними знайомі. Відомі такі діалектні форми присвійних займенників: ототожнення присвійних і вказівних займенників (*його* – *цейго*, *оцього*, *її* – *оцьої*, *їхній* – *цигох*), займенники *мою*, *твою*, *свою* з наголосом на **-о-**, форма займенника *їхній* – *іхній*, яка притаманна реципієнту, що проживає на Дніпропетровщині, займенники *муй*, *твуй*, які притаманні трьом реципієнтам із Західної України, форма займенника *моєї* – *мої*, вираження належності давальним відмінком: *дідик нам* замість *дідик наш* – притаманна реципієнту Закарпатської області.

На запитання про приклади фразеологізмів, сталих виразів, крилатих висловів з назвами присвійності, які часто вживаються в мовленні реципієнтів, 8 разів вживається вираз ахіллесова п'ята, 6 разів – *лебедина пісня*, 5 – *ведмежа послуга*, 3 – *сізіфова праця* і *крокодилячі сльози*, 2 – *фільчина грамота*. Але попри це реципієнти володіють непоганим словниковим запасом і з легкістю можуть назвати фразеологізми, вирази, вислови з елементом належності, не зважаючи на те, що частина опитуваних не мають філологічної освіти. Пропонуємо вашій увазі такі наведені приклади: *змійне кубло*, *прокрустове ложе*, не *твоє собаче діло*, за кожною

дівчачою спідницею в'ється, вовк в овечій шкурі, горобина ніч, скринька Пандори, мамусин син, звірячі очі, солов'їна пісня, курячий дощ, сон рябої кобили, на свою голову, в чужий монастир зі своїми законами не підеш, як свої п'ять пальців, маслинова гілка, дамоклів меч, страх Божий, драконівські закони, вовчий апетит, собачий холод, віслуча впертість, езопова мова, нитка Аріадни (аріаднина нитка), авгієві стайні, Каїнове тавро, левова грива, заяча нора. Два реципієнти не змогли назвати жодного прикладу.

Останнє запитання стосувалося трактування висловів, які у своїй творчості застосували Володимир Лис та Марія Матіос. Були наведені чотири речення з висловами:

- 1) *«Тягар, який ноги, як те кінське путо, спутував язик»,*
- 2) *«Така пролаза, що й крізь мишачу нірку пролізе»;*
- 3) *«Дарусі стало шкода Славка, що міг від горілки згоріти ні за цапову душу»,*
- 4) *«Скрадається до невинної душі, як ласиця під коров'ячий дійок».*

Значення першого вислову **як те кінське путо** реципієнти потрактували таким чином: *втома, безвихідь, щось дуже заплутане, щось, що обмежує свободу дій, безглузда розмова, тягар, щось важке, непідйомне, казати неправду, секрет, те, що позбавляє людину свободи.* Троє реципієнтів не змогли знайти значення цього виразу, а одна особа написала пряме значення – *ланцюг, яким стриножують коня.*

Другий вислів **що й крізь мишачу нірку пролізе** далось реципієнтам легше. Лише одна людина з ним не впоралась. Опитувані дали таке значення: *людина, яка не знає перешкод, маленька людина, хитра людина, підступна людина, спритна і прудка людина, дотитлива людина, риса характеру людини, яка всюди лізе без діла, підлабузник, людина, яка досягає мети будь-яким способом (навіть не дуже достойним).*

Обґрунтування третього вислову з творчості Марії Матіос **ні за цапову душу** 20 реципієнтів витлумачили подібно: *даремно, дарма, марно, ні за що,*

померти чи згинутися дарма. Дві людини пов'язали цей вираз із зловживанням алкоголю: *померти від пияцтва, через алкоголь*. Одна людина потрактувала цей вислів як *мізерне життя*.

І останнім в опитувальнику був вираз **як ласиця під коров'ячий дійок**. Двоє людей не змогли знайти значення цього виразу. Інші ж пояснили його так: *підступний вчинок, робити щось тихо, непомітно, робити щось із великим бажанням та задоволенням, підкрадатися, робити щось нишком, підла корислива людина, людина, яка лізе не в свою справу*.

Отож, асоціативний експеримент має здатність виявляти як індивідуальні відмінності реципієнтів у їхньому мовленні, так і соціокультурні розбіжності між групами опитуваних. За допомогою цього експерименту можна вивчати мовну картину та мовну ситуацію регіону, країни чи світу, комунікативну сферу діяльності людей за певними критеріями. Він формує асоціативну систему людини і виявляє її світосприйняття. Аналіз матеріалів асоціативного експерименту дозволяє нам зробити певні висновки щодо особливості сприйняття в мовленнєвій сфері його життя. Він дає нам можливість виявити соціальний компонент знання. Також експеримент неабияк допоміг нам побачити та проаналізувати мовну ситуацію за різними чинниками (місце проживання, спілкування в родині, побуті, професійна сфера).

ВИСНОВКИ

Вивчення засобів посесивності, розкриття особливостей їх вживання у художніх текстах становить значний науковий інтерес з погляду на частотність. Засоби присвійності в художній літературі посідають особливе місце, тому що вони урізноманітнюють та збагачують емоційне та художнє зображення подій у творі, а також за допомогою них можна яскраво змалювати події, героїв та відношення між ними.

Посесив, також його називають присвійним відмінком, присвійною формою – граматична форма, що виражає ідею володіння, приналежність об'єкта суб'єкту. Це не обов'язково належність або власність у вузькому сенсі, але й інші типи аналогічних їм відношень.

Часто посесив трактується як відмінок, хоча в багатьох мовах присвійність може виражати родовий відмінок, а присвійні форми – це розряди різних частин мови (в українській – це присвійні прикметники, присвійні займенники). Хоча одним зі значень родового є присвійність, у багатьох мовах на відміну від присвійного він виконує й інші граматичні функції, що робить неможливим їх ототожнення.

Значення присвійних прикметників однотипні, всі вони виражають індивідуальну віднесеність предмета людині або тварині. Лише у випадку уособлення неживих предметів вживаються прикметники з присвійним значенням, похідні від назв неістот.

Присвійні займенники вживаються для вираження належності предмета якійсь особі, за значенням і граматичними ознаками близькі до прикметників.

Дієслова із значенням **мати, володіти** утворюють посесивну (присвійну) конструкцію речення. За цими дієсловами всі мови поділяються на дві групи; мови, в яких посесивна конструкція будується з перехідним дієсловом мати (лат. *habeo* – маю), називаються *Набео-мовами* (*Я маю книгу*).

Присвійні прикметники поєднують у своїй семантичній структурі значення одиничної приналежності (*лисяча морда*) і власне відносне

значення (*лисяча шуба*), можуть розвивати і якісні значення (*лисяча хитрість*). Виступаючи в ролі якісних, такі прикметники мають значне експресивне забарвлення, обумовлене перенесенням значення: *ведмежа послуга, вовчий апетит, собачий холод, курячі мізки, дівоча пам'ять*.

У прозових творах В. Лиса та М. Матіос використано присвійні прикметники, похідні від власних назв (*Маріїн, Тимошів, Михайлове*), від назв спорідненості (*бабусин, татові, мамину*), від прізвищ та прізвиськ (*Вергунівська, Пітриковій, Цвичкові*), від назв свійських тварин (*півнячий, овеча, кінський*).

З-поміж присвійних займенників найбільш частотними є: **свій** (*своє життя, свої походи*), **твій** (*твій скарб, дочка твоя*), **мій** (*мої валізи, мій погляд*), **наш** (*наш кут, нашого села*).

Особливістю творів Володимира Лиса є використання поліського діалекту. Він відбився на деяких присвійних займенниках, зокрема займенники **твоєю, своєю, моєю** та **її** зазнали певного впливу місцевого діалекту. Зокрема, присвійний займенник **її** утворений шляхом поширення структури *неї* суфіксом *-н-* (*неїн страх, неїна мати, неїне лице*). А присвійні займенники **мій, твій, свій** – це стягнені форми непрямих відмінків (*брата свого, меї хати, твею мамою, в мему письмі, мому охвермі, мамі твеї*).

Найчастіше посесивний родовий відмінок у творах письменників походить від назв імен (*мати Якова, подарунок Неоніли*), від назв осіб (*очі людини, ручки пані*), від загальних назв (*сік бульби, стіни хати*).

У художніх текстах романів часто використано присвійне дієслово **мати** та його форми (*вітер має кігтики, пес мав ім'я, вона мала бажання*).

На прикладі прози Володимира Лиса та Марії Матіос було зафіксовано низку фразеологічних виразів із присвійним компонентом: *ні за цапову душу, годувати газдівські воші, як те кінське пудо*.

Завданням асоціативного експерименту було виявлення особливостей використання засобів присвійності носіями мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асоціативний експеримент. Короткий психологічний словник / За ред. проф. В. І. Войтка. Київ: ВО «Вища школа». 1978.
2. Безлай Ф. Назвотворчий процес у словенській мові. Київ: Наукова думка, 1967. Вип. 4. С. 11–14.
3. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія: підручник. Київ: Либідь, 1993. с. 47-48, 123.
4. Білодід І. К. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ: Наукова думка, 1969. – с. 80, 184-185, 270, 280-281.
5. Бондарко А. В. Теорія функціональної граматики: Локативність. Буттєвість. Посесивність. Обумовленість. Санкт-Петербург :Наука, 1996. 230 с.
6. Бутенко Н. П. Словник асоціативних означень іменників в українській мові. Львів: ВО «Вища школа», 1989.
7. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. Київ: Пульсари, 2004. 400 с.
8. Вихованець І. Р. У світі граматики. Київ: Радянська школа, 1987. 192 с.
9. Волох О. Т., Чемерисов М. Т., Чернов Є. І. Сучасна українська літературна мова. Київ, 1976.
10. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов. Київ: Наукова думка, 1966. 596 с.
11. Галій Л. Г. Семантико-генетична характеристика присвійних займенників в сучасній англійській та українській мовах. *Science and Education a New Dimension. Philology*, II(6), Issue: 29, 2014. P. 32-35
12. Головачова А. В. Категорія посесивності в плані змісту. Москва: Наука, 1989. С. 44-111.
13. Головачова А. В. Питання про співвіднесеність категорій невідчужуваності й визначеності. Москва: Наука, 1986. С. 192-201.

14. Горошко О. І. Інтеграційна модель вільного асоціативного експерименту. Харків, 2001. 320 с.
15. Горпинич В. О. Морфологія української мови: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2004. с. 111-113.
16. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст. Чернівці, 2009. – 664 с.
17. Грещук В. Український відприкметниковий словотвір. Івано-Франківськ: Вид-во «Плай» Прикарпатського університету ім. В. Стефаника, 1995. 208 с.
18. Данильчук І. Г. Взаємодія лексикосемантичної та граматичної зон ФСП посесивності. *Синтаксема. Мова*. 1995. № 1-2, с. 98-99.
19. Денисевич О. Вільний асоціативний експеримент як засіб дослідження соціального портрету. Житомир, 2010. 5 с.
20. Дільна О. Стилiстичнi функцiї присвiйних займенникiв мiй, твiй у романi Iрини Вiльде «Сестри Рiчинськi». *Вiсник Львiвського унiверситету. Серiя фiлологiчна*. 2017. Випуск 64. Ч. II. С.295-303
21. Дорошенко С. І. Граматична стилістика української мови. Київ: Радянська школа, 1985. 200 с.
22. Жлуктенко Ю. О. Порівняльна грамати́ка англійської та української мов. Київ: Радянська школа, 1960. 161 с.
23. Жуков А. Є., Кудрейко І. А. Асоціативний експеримент як засіб пізнання у сучасній лінгвістиці. Донецьк, 2017. С. 160-162.
24. Каленич В. М., Павликівська Н. М., Слободинська Т. С. Граматика української мови. Морфологія. Модульний курс: навчальний посібник. Вінниця: ПП Балюк І. Б., 2012. с. 9.
25. Капелюшний А. Трансформація текстотвірної ролі займенників у прямоефірному мовленні тележурналістів. *Вісник Львівського університету. Серія: Теле- та радіожурналістика*. 2011. Вип. 10. С. 239-245.
26. Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за своє національне «Я». Київ: ВЦ «Академія», 2001. 240 с.

27. Караванський С. Секрети української мови. Київ: Українсько-канадське спільне підприємство «Кобза», 1994. 152 с.
28. Колесников А. О. Іменникові займенники в українських говірках межиріччя Дністра і Дунаю. *Мова*, 2016. № 25. С. 155-163
29. Купчинська З. О. Йотово-посесивна ойконімія України: хронологічний аспект. *Філологічні науки. Мовознавство*. 2014. №2. с. 71.
30. Купчинський О. А. Статистика та географія двочленних відприсвійних географічних назв України на *-їь. *Студії з історії української мови та ойконімії. Вибрані статті та матеріали*. 2011. С. 178–191.
31. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Київ: Основи, 2004. 304 с.
32. Левицький А. Е. Порівняльна граматики англійської та української мов. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. 264 с.
33. Лонська Л. І. Структурно-семантичні особливості буттєвих речень в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2001. 19 с.
34. Матвійчук Т. П. Займенникова реалізація текстових категорій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : 10.02.01 «Українська мова». – Київ, 2010. 26 с.
35. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилїстика української мови. Київ: Вища школа, 2003. 462 с.
36. Мацюк Г. Українське мовознавство ХІХ ст. крізь призму наукових шкіл. *Вісник Львівського університету. Серія : філологічна*. 2004. Вип. 34. Ч. 2. С. 3-11.
37. Мелєкєсцева Н. В. Предикати посесивної наявності /відсутності в сучасній українській мові. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2012. Т.25 (64). № 1. Ч. 1. С.116-120.

38. Микитюк О. Р. Український прикметник як стрижень національної картини. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2014. вип. 3. С. 143-114.
39. Мішеніна Т. М. Структурно-семантичні особливості синтаксичних конструкцій посесивності в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2005. 20 с.
40. Молошна Т. Н. План вираження категорії посесивності. Москва: Наука, 1989. С. 112-215.
41. Огаренко Т. А. Позиційна структура речень із займенниковими компонентами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. : 10.02.01 «Українська мова» / Тетяна Анатоліївна Огаренко. Кіровоград, 2004. 20 с.
42. Панцьо С. Творення присвійних прикметників у лемківських говірках. *Філологічні студії. Наукові записки*. вип. 80. С. 124-128.
43. Паутова Л. А. Асоціативний експеримент: досвід соціологічного застосування. Москва, 2007. № 24. С. 150-151.
44. Пилипчук О. «Порівняльна граматики англійської та української мов» професорів Ю. О. Жлуктенка (1960) і А. Е. Левицького (2008). *Іноземна філологія*. 2012. Вип. 124. С. 136–146
45. Плющ М. Я. Граматика української мови: Морфеміка. Словотвір. Морфологія: підручник. Київ: Вища школа, 2005. С. 108
46. Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова: підручник. Київ: Вища школа, 2006. – 430 с.
47. Потебня А. А. Эстетика и поэтика. Москва: Искусство, 1976. 614 с.
48. Радьо Л. Н. Ойконіми України на *-jъ, (*-ja, *-je) у Х–ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Івано-Франківськ, 2004. 18 с.
49. Сербенська О., Волощак М. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем : 140 запитань і відповідей. Київ: ВЦ «Просвіта», 2001. 204 с.

50. Скаб М. Прагматика апеляції в українській мові: навч. посібник. Чернівці: «Рута», 2003. 80 с.
51. Слободинська Т. С. Історична морфологія української мови. Модульний курс. Вінниця: КНИГА-ВЕГА, 2008. 232 с.
52. Супрун Л. Національна специфіка категоризації мовної системи. *Дивослово*. 2008. № 4. С. 40-43.
53. Терехова Д. І. Типологія вербальних асоціацій у вільному асоціативному експерименті. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (Мовознавство)*. Кіровоград, 2000. Випуск XXVI. С. 236-246.
54. Тимошенко П. Д. Значення ономастики для досліджень з історичної граматики української мови. Київ: Наукова думка, 1965. С. 68–76.
55. Фаріон І. Мова – краса і сила : суспільно-креативна роль української мови в XI – середині XIX ст. Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2007. 168 с.
56. Федорова Ю. М. Фразеологізація значень присвійних прикметників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2010. 21 с.
57. Чанишева Г. А. Посесивні дієслова в англійській і німецькій мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.17. «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство». Донецьк, 2000. 20 с.
58. Шалацький Д. Л. Лексико-семантичні групи номінацій адресата у мовленнєвій стратегії докору. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Серія: Філологічні науки*. 2013. – Кн. 2. С. 251-256.
59. Ющук І. П. Українська мова: підручник. Київ: Либідь, 2008. 640 с.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Лис В. Діва Млинища. – Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2016. 368 с.
2. Лис В. Із сонцем за плечима. Поліська мудрість Пелагеї. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2014. 240 с.
3. Лис В. Століття Якова. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2017. 240 с.
4. Матіос М. Солодка Даруся. Львів : ЛА «Піраміда». 2011. 188 с.
5. Матіос М. Щоденник страченої. Львів : ЛА «ПІРАМІДА». 2005. 192 с.

ДОДАТОК

Опитувальник для асоціативного експерименту

1. Які засоби Ви використовуєте для передачі значення належності, присвійності?
2. Якому із цих двох засобів вираження присвійності Ви надаєте перевагу: *книга Наталки* чи *Наталчина книга*? *робота батька* чи *батькова робота*? *лисяча нора* чи *нора лиса*? Чому?
3. Які присвійні займенники у повсякденному мовленні Ви використовуєте більше, які – менше? Яка діалектна форма цих слів Вам відома? (Зокрема, *мій*, *твій*, *свій*, *його*, *її*, *їхній* і т. п.).
4. Наведіть приклади фразеологізмів, сталих виразів, крилатих висловів з назвами присвійності, які Ви часто уживаєте. (Наприклад: *Сізіфова праця*, *собача вірність*, *за маминою спиною сидіти*).
5. Поясніть значення запропонованих виразів із творчості:
 - 1) Володимира Лиса: «*Тягар, який ноги, як те кінське пудо, спутував язик*», «*Така пролаза, що й крізь мишачу нірку пролізе*»;
 - 2) Марії Матіос: «*Дарусі стало шкода Славка, що міг від горілки згоріти ні за цапову душу*», «*Скрадається до невинної душі, як ласиця під коров'ячий дійок*»